

Dini Tetkikler Dergisi

ISSN 2645-9132

Cilt: 4 Sayı: 1 (Temmuz 2021)

Müzdelif Vakfesi ve Zamanı Hakkındaki Fıkhî Görüşlere İlişkin Bir Değerlendirme

Yazar & Çevirmen	
Yüksel Salman	
Dr. Öğr. Üy., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Bilim Dalı, Ankara, Türkiye	
ysalman67@hotmail.com	ORCID 0000-0001-5747-9639

Makale Bilgileri		
Tür		
Çeviri Makale		
Geliş Tarihi	Kabul Tarihi	Yayın Tarihi
21 Mayıs 2021	29 Temmuz 2021	31 Temmuz 2021
Atıf		
Salman, Yüksel. "Müzdelif Vakfesi ve Zamanı Hakkındaki Fıkhî Görüşlere İlişkin Bir Değerlendirme". çev. Yüksel Salman. <i>ULUM</i> 4/1 (2021), 183-211.		
Araştırma/Yayın Etiği		
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi, Turnitin'de benzerlik taramasından geçirildi ve çalışmada araştırma/yayın etiğine uyulduğu teyit edildi.		
Etik Beyan		
* Bu makale, <i>ULUM</i> 4/1 (2021), 51-79 arasında araştırma makalesi türünde İngilizce olarak yayımlanan "An Evaluation of The Fiqh Views on The Muzdalifah Waqfa and Its Time" başlıklı çalışmanın yazarı tarafından yapılan Türkçe çevirisidir.		
Copyright ©		
2020 by ULUM İslami İlimler Eğitim ve Dayanışma Derneği, Ankara, Turkey		
CC BY-NC 4.0		
Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial Lisansı altında lisanslanmıştır.		

Müzelife Vakfesi ve Zamanı Hakkındaki Fıkhî Görüşlere İlişkin Bir Değerlendirme

Öz

Hac, birçok açıdan zorlukları içinde barındıran bir ibadettir. Bu zorlukların yaşandığı yerlerden biri Müzelife'dir. Vakti konusunda İslam hukuk ekolleri arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte, fakihlerin çoğunluğuna göre, Müzelife vakfesi dinen yerine getirilmesi gerekli bir görevdir. Geçerli bir mazeret olmadıkça, terk edilmesi cezayı gerektirir. Hz. Peygamber, Müzelife vakfesini fecr-i sâdik ile güneşin doğuşu arasında yapmakla birlikte, aralarında eşi Hz. Sevde'nin de bulunduğu yaşlı, hasta, zayıf ve yürüme güçlüğü çeken bazı kimselerin gecedен Müzelife'den Mina'ya gitmelerine izin vermiştir. Bunun sebebi fakihlerin genel kanaatine göre izdihamdır. Günümüzde her yıl yaklaşık üç milyon kişinin hac ibadetini yerine getirdiği ve Müzelife'de her ülke için belli bir alan tahsis edildiği düşünüldüğünde, bugün izdiham geçmişe kıyasla daha fazladır. Bu itibarla, mazeret grubunda yer alan kişilerle izdiham korkusu taşıyanlar, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri doğrultusunda gece yarısından sonra Müzelife vakfesini yapabilirler. Zarurî hallerde Mâlikî fakihlerinin görüşleri doğrultusunda, gece yarısını beklemeden vakfe yapmaları da mümkündür. Çalışmanın amacı, hacda yaşanan bir problem olarak Müzelife vakfesinin vakti dışında yapılıp yapılmayacağını, yine günümüzde yoğun olarak yaşanan, bazen can kayıplarına da sebebiyet veren izdihamın, Müzelife vakfesine etkilerini ortaya koymaktır. Böyle bir çalışmanın, Müzelife vakfesinin geçerliliği konusunda oluşan tereddütlerin giderilmesine de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Müzelife, Meş'ar-i Harâm, Vakfe, İzdiham, Meşakkat

An Evaluation of The Fiqh Views on The Muzdalifah Waqfa and Its Time

Abstract

Hajj is an act of worship that contains difficulties in many aspects. One of the places where people experience difficulties is Muzdalifah. Although there are different opinions among the Islamic jurisprudential schools, the waqfa of Muzdalifah is a religious duty that must be fulfilled according to the majority of scholars. It requires penalty to abandon it unless there is a valid excuse. Even though the Prophet (s) himself performed the waqfa of Muzdalifah between fajr al-sâdiq and sunrise, he allowed old, sick and weak people as well as those who have difficulty in walking, to go from Muzdalifah to Mina at night. The reason for this practice, according to the general opinion of Islamic jurists, is the stampede. Considering that approximately three million people perform hajj every year and that a certain area is allocated in Muzdalifah for each country, the stampede is relatively greater today. In this regard, those who are included in the scope of excused people as well as those who have concerns about stampede can act according to the opinion of Shâfi'î and Hanbali schools and perform the waqfa of Muzdalifah after midnight. In case of obligatory situations or necessities, it is possible to perform the waqfa before midnight in line with the opinion of Mâlikî scholars. This study aims to reveal whether the waqfa of Muzdalifa can be performed other than its due time, and identify the effects of stampede, which is commonly experienced today sometimes resulting in

loss of life, on the waqfa of Muzdalifah. We believe that such a study will contribute to the elimination of concerns about the validity of the waqfa of Muzdalifah.

Keywords

Islamic Law, Muzdalifah, al-Mash'ār al-Harām, Waqfa, Stampede, Difficulty

Giriş

Hac, İslam'ın temel ibadetlerinden biridir. Gücü yeten ve gerekli şartları taşıyan Müslümanlar için farz niteliğindedir. Ömründe bir defa hac görevini ifa edecek kişiler açısından bu ibadetin usulüne uygun şekilde ve güven içinde yerine getirilmesi oldukça önemlidir. Dünya genelinde hacca yönelik talebin fazla olması, ancak söz konusu talebin mevcut koşullar içinde tam olarak karşılanamamasından kaynaklanan güçlükler yanında, bu ibadetin yapısı gereği bazı zorlukları taşıdığı açıktır. Hz. Peygamber'in hac ibadetini yerine getirebilmek için Allah'tan kolaylık dilemesi,¹ bu ibadetin özü itibarıyla taşıdığı zorluklara işaret eder niteliktedir. Günümüzde her yıl yaklaşık üç milyon kişi hac görevini yerine getirmektedir. Son kırk yıl itibarıyla hacda izdiham sebebiyle hayatını kaybedenlerin sayısının 2200'den fazla olduğu düşünülürse;² dil, kültür ve anlayış farklılıkları yanında, ibadetin ifası bağlamında da haccın bazı zorlukları içinde barındırdığını söylemek mümkündür.

Hac organizasyonu düzenleyen ulusal ve uluslararası kuruluşların, bu amaçla yapısal ve ibadetin ifasına ilişkin bir dizi tedbir aldıkları bilinmektedir. Bu tedbirler çerçevesinde yapılan ibadetlerin, zaman zaman mensubu olunan mezhep hükümleriyle örtüşmediği yahut yeni ortaya çıkan bazı ihtiyaçlar sebebiyle ruhsat hükümleri çerçevesinde hareket edildiği için haccın usulüne uygun şekilde yapılıp yapılmadığı konusunda bazı tereddütler yaşanmaktadır. Yine hacla ilgili belli konularda ülkemizde en yaygın mezhep konumunda olan Hanefî mezhebi hükümleriyle amel edilmediği için zaman zaman ilgili kurumlar nezdinde eleştirilere de şahit olunmaktadır. Bunlardan biri de araştırma konumuz olan Müzdelife vakfesinin zamanıyla ilgilidir. Bilindiği gibi Müzdelife, izdihamın yoğun olarak yaşandığı alanlardan biridir. Burada vakfe yapmak, hac kapsamında yerine getirilen önemli görevler arasında yer almaktadır.

Araştırmamızda temel kaynaklar ve hacla ilgili klasik eserler yanında, hac menâsiki kapsamında ülkemizde ve farklı İslam ülkelerinde kaleme alınan güncel eserlerden ve bilimsel çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu kapsamda, haccın tarihini, anlam ve hikmetlerini, hacla ilgili kavram ve hükümleri ele alan Mukadder Arif Yüksel'in, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki* adlı eseri kapsamlı bir çalışmadır. Ancak Müzdelife ve vakfe ile ilgili hükümlere genel başlıklar halinde yer verilmiştir.

Abdullah Tırabzon'un, hac konularını belli bir sistematik içinde ele aldığı "*Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*" adlı çalışması, Müzdelife mekanı, vakfenin zamanı ve Müzdelife'de geceleme gibi hususları ele alması itibarıyla, konumuzla daha yakından ilgilidir. Bununla birlikte, hacla ilgili genel nitelikli hükümlere yer verilmiş, doğal olarak Müzdelife vakfesinin vakti dışında yapılabilmesi ve izdiham gibi sorun odaklı spesifik

¹ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi' u's-sahîh, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Hac", 2; Müslim b. Haccâc, el-Câmi' u's-sahîh, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Hac", 2.

² Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), "*TRT Haber*", (Erişim 8 Mayıs 2021).

meseleler kapsamlı şekilde irdelenmemiştir. Ali b. Nâsır Şel'ân'ın *en-Nevâzil fi'l-hacc* adlı çalışmasının da benzer özellikler taşıdığını söyleyebiliriz.

İzdihamla bağlantılı olarak Müzdelife ve vakfe konularına daha geniş yer veren Hâlid b. Abdullah el-Muslih'in *ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük* adlı eseriyle, "*el-Mekâsîdü's-Şer'iyye ve eserühâ alâ tetavvuri'l-fetvâ fi ahkâmi'l-mebât fi'l-Müzdelife*" adlı çalışmanın bu meyanda önemine işaret etmek isteriz. Ali Kumaş'ın "*Hacda Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması*" başlıklı çalışması da araştırma konumuzla yakından ilgili olup ulaştığı sonuçları itibarıyla bizim de katıldığımız bazı hususları içermektedir. Bununla birlikte, ağırlıklı olarak Müzdelife vakfesinin zamanlaması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Müzdelife vakfesinin ifasında yaşanan sorunların çözümü; hayatın korunması, kolaylık, meşakkatin giderilmesi gibi ilkesel kabul-lerin yanı sıra, istitâat kavramıyla da yakından ilintilidir, hatta istitâat faktörü bu yönüyle müstakil çalışmaya konu olabilecek niteliktedir.

Çalışmamızda, "izdiham" faktörünün Müzdelife vakfesinin ifasında yaşanan zorlukların giderilmesi bağlamında özel hukukî bir gerekçe olduğu da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu eserlerdeki görüş ve yaklaşımlara ilişkin değerlendirmelerimiz, çalışmamızın ilgili bölümlerinde yer almıştır.

Makalenin amacı, Müzdelife'de geceleme ve vakfe yapmada yaşanan zorluklar sebebiyle Müzdelife vakfesinin vakti dışında yapılıp yapılmayacağını ortaya koymaktır. Yine, günümüzde hac ibadetinin yerine getirilmesinde karşılaşılan ve hayati tehlike de dahil olmak üzere birçok zorluğu barındıran bir problem olarak izdihamın Müzdelife vakfesine etkisi ele alınacaktır. Kuşkusuz, bu konularda yapılacak fikhî değerlendirmeler, vakfenin yeri, zamanı ve hükmünün yanı sıra, diğer menâsik ile de yakından ilgilidir. Bu sebeple, söz konusu hususlara da bu ilgi çerçevesinde yer verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

"Yaklaşmak" ve "yaklaştırmak" gibi anlamlara gelen z-l-f kökünden gelen ve iftiâl kalıbından türeyen bir isim olan Müzdelife, hac mevsiminde Arafat'tan gelen hacıların dua, zikir ve ibadet ile meşgul oldukları ve Allah'a manen yaklaştıkları yerdir.³ Arafat'tan inerek Müzdelife'ye, yahut Mina'ya yaklaştıkları için bu ismi aldığı da ifade edilmektedir.⁴ "Gecenin başlangıcından bir vakit" anlamına gelen "zülf" kelimesinden hareketle, hacıların, Arafat'tan gecenin ilk bölümünde buraya intikal etmeleri sebebiyle bu ismi aldığı da değerlendirilmektedir.⁵ Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), Müzdelife'nin düz bir mekan olması sebebiyle bu ismi

³ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990), 9/138; Nûreddin İtr, *el-Haccü ve'l-umre fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 96; Dursun Ali Şeker, "Müzdelife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/239.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/138; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/279; Ebü'l-Vefâ Burhaneddîn İbrahim b. Ali İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik ilâ ef'âli'l-menâsik*, thk. Muhammed b. el-Hâdî Ebü'l-Ecfân (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 2002), 403.

⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû'*, thk. ve tlk. Muhammed Necib Mutf'î (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 8/146; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/138-139; Ebü'l-Hasen Ali el-Kârî, *el-Meslekü'l-mütekassit bi'l-menseki'l-mütevassit* (Mekke: y.y., 1328), 108.

aldığını ve bunun daha isabetli bir yaklaşım olduğunu dile getirmektedir.⁶ Müzdelife bölgesi, akşam ve yatsının birleştirilerek kılındığı veya hacıların vakfe için toplandığı yer olması sebebiyle “Cem” adıyla da bilinmektedir.⁷

Müzdelife, İslam öncesi dönemde de değer verilen kutsal bir mekandır. Cahiliyye dönemi Arapları kendi anlayışları doğrultusunda orada vakfe yapma, kurban kesme, Kabe’yi tavaf etme gibi gelenekleri sürdürmüşler, Kureyş ve birlikte hareket ettikleri kabileler, kendilerini “Harem ehli”, “Allah’ın dostları” kabul ederek ayrıcalıklı bir konumda olduklarına inanmışlardır. Vakfelerini de Arafat yerine Müzdelife’de bulunan Kuzeh Tepesi’nde yapmışlardır. Diğer Arap kabileleri ise Arafat’ta vakfe yaptıktan sonra Müzdelife’ye gelmişlerdir. İslamiyetin ortaya çıkmasından sonra vacip olarak kabul edilen vakfe Müzdelife’de, farz olan vakfe ise Arafat’ta ifa edilmiştir.⁸

Müzdelife, yaklaşık 963 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Arafat cihetinden iki tepe arasındaki boğazdan Mina yönündeki Muhassir vadisine kadar olan bölgeyi içine almaktadır. Güneyinde Zâtu’s-Selim, Zûmerah, kuzeyinde Sebîr Dağı bulunmaktadır.⁹ Kur’an’da geçen Meş’ar-i Harâm’ın Müzdelife’nin tamamını kapsadığını ileri süren alimler olduğu gibi, bununla Kuzeh Tepesi’nin kastedildiğini söyleyenler de vardır,¹⁰ hatta bu görüşün daha güçlü olduğu söylenebilir.¹¹ Cumhur fukahannın kanaati de bu doğrultudadır.¹²

Gecelemenin ve vakfenin Müzdelife sınırları içinde yapılması gerekmektedir. Hanefî mezhebine göre Muhassir vadisinde vakfe yapmak tahrîmen mekruh görülmüş ve burada yapılan vakfenin geçersiz olduğu ifade edilmiştir.¹³ Hz. Peygamber’in “*Arafat’ın tamamı vakfe mahallidir, Urene ovasında vakfe yapmaktan sakınız. Müzdelife’nin tamamı vakfe mahallidir, Muhassir vadisinde vakfe yapmayınız.*”¹⁴ hadisi bu konuda delil olarak gösterilmiştir.

⁶ Ali el-Kârî, *el-Meslekü’l-mütekassıt*, 108.

⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmüddîn el-Kuhustânî, *Câmi’u’r-rumûzî’r-rivâye fi şerhi muhtasari’l-Vikâye*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2019), 2/239; Muhammed Ravvâs Kal’acî-Hâmid Sâdık Kuneybî, *Mu’cemü lügati’l-fukahâ* (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1988), 166.

⁸ Şeker, “Müzdelife”, 32/239.

⁹ Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetü’l-Kârî fi Şerhi’l-Buhârî* (Beyrüt: Dâru’l-Fikr, ts.), 10/16; Abdülkerim Zeydan, *el-Câmi’ fi’l-fikhi’l-İslâmî el-Mufassal* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2012), 2/227; Şeker, “Müzdelife”, 32/239.

¹⁰ İbn Nüceym, Zeynü’l-Âbidîn b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-Dekâik* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 2/600; Ali el-Kârî, *el-Meslekü’l-mütekassıt*, 108; Ebû Mansûr Muhammed b. Mükrim b. Şa’bân Kirmânî, *el-Mesâlik fi’l-menâsik* (Beyrut: Dâru’l-Beşâri’l-İslâmiyye, 2003), 540.

¹¹ Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/148, 157; Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 1/413; Ali Kumaş, “Hacda Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 1879.

¹² Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti meâni elfâzi’l-Minhâc*, thk. ve tlk. Ali Muhammed Muavvad vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 2/266; Abdülganî el-Ganîmî ed-Dîmeşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi’l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1985), 1/190; Salim, Ögüt, “Meş’ar-i Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/361.

¹³ Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertîbi’ş-Şerâi’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1982), 2/136; Ebu’l-Hasen Ali b. Ebî Bekir Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî* (İstanbul: Dâru Kahramân, 1986), 1/146; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 2/600-601.

¹⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Hac”, 166, 167; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Menâsik”, 55.

2. Müzdelife’de Yapılacak İbadetler

Akşam ile yatsı namazlarını cem ederek kılmak, gecelemek ve vakfede bulunmak, Müzdelife’de yerine getirilmesi gereken görevler arasında yer almaktadır.¹⁵ Hz. Peygamberin uygulamasının da bu yönde olduğunu ve bu hususta mezhepler arasında bir ihtilaf bulunmadığını söyleyebiliriz.¹⁶

Arafat vakfesinden sonra akşam namazını yolda kılmayıp, Müzdelife’de yatsı vaktinde birleştirerek kılmanın sünnet olduğu konusunda fıkhî alimleri görüş birliği içindedirler.¹⁷ Ancak Müzdelife’ye varıldığı anda vaktin çıkmasından korkulması halinde yolda kılınabilir.¹⁸

Akşam ile yatsı namazlarını akşam vaktinde cem eden, yahut her iki namazı yatsı vaktinde Müzdelife dışında bir yerde cem ederek kılan kişinin namazı, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile bazı Hanefî ve Şâfiî fakihlerine göre geçerlidir. Hz. Peygamber’in uygulamasına aykırı olmakla birlikte, bu namazın iadesi gerekmez.¹⁹ Ebû Hanife başta olmak üzere Mâlik, Dâvûd ez-Zâhirî ve İbn Hazm gibi alimlere göre ise bu uygulama caiz olmayıp, namazın iadesi gerekir. Meşrû bir gerekçe olmadığı sürece, Müzdelife’ye gelmeden yolda kılınan namazların iadesi lazımdır.²⁰

Hanefî fakihlerine göre Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek kılabilmek için hac için ihrama girilmiş olması gerekir. Ancak seferî olmak şart değildir. Zira, cem etmenin sebebi hac ibadetidir. Bu sebeple Mekke, Müzdelife ve Mina’da ikamet eden kişiler de cem yapabilir. Sünnete uygun olan, akşam ve yatsıyı cemaatle kılmaktır. Bununla birlikte, münferiden de kılınabilir.²¹ Hanbelî ve Şâfiîlere göre namazları cem etmenin sebebi hac değil, seferî olmaktır.²² Şâfiîler, Hz. Peygamber’in söz konusu namazları bir ezan ve

¹⁵ Abdullah Tırabzon, *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 177.

¹⁶ Şemsüddîn Ebu’l-Ferec el-Makdisî, *eş-Şerhu’l-kebîr alâ metni’l-Muknî* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984), 3/446; Ebû Bekr İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Ali Muhammed Becâvî (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1987), 1/137.

¹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Münzir, *Kitâbü’l-icmâ*, thk. Abdulkadir Şener (Ankara: Gaye Matbaası, 1983), 58; Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1986), 4/62; İbn Kudâme, *Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed, el-Muğnî* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984), 3/446; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/279.

¹⁸ Kuhustânî, *Câmi’u’r-rumûzi’r-rivâye*, 2/240; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/279; Mehmet, Şener, “Müzdelife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/240.

¹⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Türâsi’l-Arabiyye, 1985), 1/390; Nevevî, *el-Mecmû*, 8/151; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/146; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/449.

²⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/145; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/449; İbn Saîd ed-Tenûhî es-Sehnûn, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 1/432; Makdisî, *eş-Şerhu’l-kebîr*, 3/449; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bendârî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 5/125; İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 405.

²¹ İbn Nuceym, *el-Bahrü’r-râik*, 2/597; Şener, “Müzdelife”, 32/240.

²² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/413.

iki kamet ile kıldığı ve arada nafile namaz kılmadığı yönündeki rivâyeti esas almışlardır.²³ Bu görüş, Hanefîlerden Züfer (ö. 158/775) ve Ebû Câfer et-Tahâvî (ö. 321/933) gibi alimlere de nispet edilmektedir.²⁴ Hanefîlerde ağırlık kazanan görüş, bir ezan ve bir kametle kılınmasıdır.²⁵

Bu konuda daha farklı bir yaklaşım sergileyen Mâlikîlere göre, Arafat vakfesini hac ibadetini yöneten kişi (imam)²⁶ ile birlikte yapan kimseler, Müzdelife'ye imamla gelirse, birlikte cem yaparlar. Ancak imamdan sonra gelmeleri halinde, tek başına cem yaparlar. Mâlikîlere göre, vakfe imamla birlikte yapılmadığı sürece her namaz vaktinde kılınır. Bu durumda yalnızca yolcu konumunda olan kişiler yatsıyı kısaltarak kılarlar, diğerleri namazlarını tam olarak kılarlar. Hanbelî fakihleri; konuyla ilgili rivâyetlerden hareketle, akşam ve yatsı namazları için ayrı ayrı kamet getirilmesi gerektiğini ifade etmekle birlikte, bir kamet ile iki namazın da kılınabileceğini belirtmişlerdir.²⁷ Gerek Arafat'ta gerekse Müzdelife'de cem yapmak suretiyle kılınan namazlarda iki farz arasında sünnet kılmak mekruh görülmüştür.²⁸ Akşam namazının yatsı vaktinde kılınması kaza değil, eda niteliğindedir.²⁹

Müzdelife vakfesinin geçerli olabilmesi için Arafat vakfesinin ihramlı olarak yapılması, Müzdelife sınırları içinde ve vakfe için belirlenen vakitte yapılması gerekir. Vakfenin Meş'ar-i Harâm civarında yapılması, bayram günü sabah namazının vakitlice kılınması ve gecenin ibadetle ihya edilmesi sünnet kabul edilmiştir.³⁰ Sabah namazı kılındıktan sonra zikir, tesbihât, duâ ve tevbe ile meşgul olmak ve Hz. Peygamberin uygulaması doğrultusunda güneş doğmadan Mina'ya doğru yola çıkmak sünnettir. Hanefî fakihleri, Müzdelife vakfesinin Meş'ar-i Harâm'da ifa edilmesinin müstehap olduğunu ifade etmişlerdir. Hanefîler dışındaki alimlere göre ise sünnettir.³¹

Hayız ve cünüplük halleri Arafat'ta vakfe yapmaya ve şeytan taşlamaya engel olmadığı gibi, Müzdelife vakfesini yerine getirmeye de engel değildir.³² Ancak, ibadetlerin maddî-manevî tam bir temizlik ve arınma

²³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbu'l-îzâh fi'l-hacci ve'l-umre* (Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1994), 295. Müslim, "Hac", 147. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 2/281.

²⁴ Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr.ts.), 2/478-479

²⁵ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûdel-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 1/151; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/596.

²⁶ İmam; devlet başkanı tarafından hac ibadetinin ifasına ilişkin işleri yönetmekle görevlendirilen kişidir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/445.

²⁷ Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, 3/446; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/446; Muhammed b. Ahmed ed-Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî ala's-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 2/265.

²⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/151; Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, 3/446.

²⁹ Ebû Bekir b. Ali el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1978), 1/202; İsmail Karagöz, "Müzdelife'de Yapılacak Görevler", *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 280. Bununla birlikte yatsıyı eda, akşam namazını ise kaza olarak gören alimler de vardır. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/597.

³⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/449.

³¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/264-265; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/152; İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/403

³² Kâsânî, *Bedâi'*, 2/136; Zeydan, *el-Mufassal*, 2/230.

anlayışı içinde yerine getirilmesi ilkesinden hareketle, bu gibi hallerden temizlenmiş olarak söz konusu ibadetleri yerine getirmek müstehap görülmüştür.³³ Hac kapsamında yerine getirilecek diğer ibadetlerde olduğu gibi Müzdelife’de de Hz. Peygamber’in “*Ey insanlar! Sükûnet içinde yürüyün*”³⁴ uyarısı çerçevesinde hareket edilmesi, izdihama, kargaşaya ve ibadetin huzurunu kaçırarak, yahut emniyeti ihlal edecek davranışlardan sakınılması da sünnete uygun bir davranış olarak değerlendirilebilir.

3. Müzdelife Vakfesinin Hükümü

Yüce Allah’ın: “(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde, Meş’ar-i Harâm’da Allah’ı zikredin. O’nu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz O’nun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz”³⁵ buyruğu ile Müzdelife’de Allah’ın zikredilmesi emredilmiştir. Âyette sözü edilen zikirle kastedilenin, Müzdelife vakfesi yahut akşam ile yatsı namazları olduğu ifade edilmektedir.³⁶ Hz. Peygamber: “Kim bizim (sabah) namazımızda bulunur, ayrılınca kadar bizimle vakfe yapar ve daha önce gece veya gündüz Arafat vakfesini yapmış olursa, haccı tamam olur”³⁷ buyurmuştur ki, söz konusu hadis, Arafat ve Müzdelife’de vakfe yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Sözü edilen nasların yanı sıra, Allah Rasûlü’nün Veda Haccında Meş’ar-i Harâm’ın yanına giderek vakfe yapmış olması³⁸ da dikkate alınarak, Müzdelife vakfesinin gerekliliği ifade edilmiştir.³⁹ Bununla birlikte, hükmüne ilişkin fukahanın yaklaşımını üç başlıkta ele almak mümkündür:

3.1. Müzdelife Vakfesinin Farz Olduğu Görüşünde Olanlar

Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbâs, Alkame, İkrime, Esved b. Yezîd, Şa’bî, Kâsım b. Sellâm, Ebû Bekir b. Huzeyme ve İbn Hazm gibi alimler bu görüştedir.⁴⁰

Bu alimlere göre, “(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde Meş’ar-i Harâm’da Allah’ı zikredin. O’nu size gösterdiği

³³ Şener, “Müzdelife”, 32/240.

³⁴ Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, Hâfız Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Menâsik”, 57.

³⁵ *Kur’an Yolu Meâli*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), el-Bakara 2/198.

³⁶ Kâsânî, *Bedâi’*, 2/136.

³⁷ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 69; Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şüayb en-Nesâî, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 211; Tirmizî, “Hac”, 57.

³⁸ Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57-67; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Hac”, 53; İbn Mâce, “Menâsik”, 84.

³⁹ Abdurrahmân el-Cezîrî, *Kitâbu’l-Fıkh ala’l-mezâhibi’l-erbaa* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987), 1/665-666

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâi’*, 2/135; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, 2/279; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/146; Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed b. Hüseyin Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa’bân (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2012), 4/236; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/128-129; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/450.

gibi zikredin. Doğrusu siz O'nun yol göstermesinden önce yolunu şaşırılmışlardan idiniz"⁴¹ âyetiyle Müzdelife'de Allah'ı zikretmenin emredilmesi, vakfenin farz olduğunun delilidir.⁴²

Bu görüşte olanlar, Tevbe Sûresi'nin 3. âyetini de vakfenin farz olduğuna delil olarak göstermektedirler.⁴³ Bu âyette, "hacc-ı ekber" gününden bahsedilmektedir ki, Hz. Peygamber'in ifadesiyle o gün, kurban bayramının birinci günüdür.⁴⁴ Bugünün, ziyaret tavafı gibi farzlar yanında, şeytan taşlama, kurban kesme, tıraş olma gibi hacla ilgili diğer menâsikin yerine getirildiği önemli bir gün olması, Müzdelife vakfesinin farz oluşuyla irtibatlandırılmış ve Müzdelife vakfesinin, bayramın birinci günü itibarıyla farz olmaya en uygun ibadet olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵

Hz. Peygamber'in, "Kim Müzdelife'de imam ve insanlarla birlikte, buradan ayrılıncaya kadar vakfe yaparsa haccı tamam olur. Kim de imam ve insanlarla birlikte burada (Müzdelife'de) vakfe yapmazsa haccı tamam olmaz"⁴⁶ buyurması, haccın tamam olmasını, Müzdelife vakfesinin ifasına bağlaması sebebiyle bir rükün olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷

Bu görüşte olan fakihler, "Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"⁴⁸ âyetinde, Arafat ve Müzdelife vakfesinin peşi peşine zikredilmiş olmasını da Müzdelife vakfesinin farz olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Allah Rasûlü'nün: "Burada kurban kestim. Minâ'nın tümü kurban kesme mahallidir. Minâ'daki yolculuğunuz sırasında kurbanlarınızı kesiniz. Burada (Arafat'ta) vakfe yaptım, Arafat'ın tümü vakfe mekanıdır. Burada (Müzdelife'de) vakfe yaptım. Müzdelife'nin tamamı vakfe mahallidir"⁴⁹ hadisinde, iki vakfenin (Arafat ve Müzdelife vakfesi) ardı ardına zikredilmesi bu görüş sahiplerince iki vakfenin hükümde de bir olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁰

Müzdelife vakfesinin farz olduğunu ileri süren fakihlere göre, "Hac Arafat'tır"⁵¹ hadisi, haccın başka farzı olmadığı anlamına gelmez. Nitekim bu hadiste zikredilmediği halde, fukaha, ifâda tavafının farz olduğu

⁴¹ el-Bakara 2/198.

⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, 4/63; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 126; Kâsânî, *Bedâi'*, 1/135; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 2/282; Aynî, *el-Binâye*, 4/236.

⁴³ Bu âyette şöyle buyurulmaktadır. "Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Rasûlünden bütün insanlara bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı aciz bırakabilecek değilsiniz. İnkarcılara, elem dolu bir azabı müjdele!"

⁴⁴ Buhârî, "Hac", 132; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 66; İbn Mâce, "Menâsik", 76. Ayrıca bilgi için bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/479.

⁴⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/127-128.

⁴⁶ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 69; Tirmizî, "Hac", 57; Nesâî, "Menâsik", 211; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992), "Menâsik", 54; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 4/260-261. Bu hadisin zayıf olduğu yönündeki eleştirilere de karşı çıkmışlar ve sahih olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bk. Ali b. Nâsır eş-Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hacc* (Riyâd: Dâru't-Tevhîd ve'n-Neşr, 2010), 403.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/63; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/127.

⁴⁸ el-Bakara 2/198.

⁴⁹ Müslim, "Hac", 149.

⁵⁰ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 2/284.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 57; Tirmizî, "Tefsir", 3; İbn Mâce, "Menâsik", 57.

hususunda görüş birliği içindedirler. Bu fakihler, Arafat vakfesinin imsak vaktine kadar yapılabilmesi nedeniyle bir vakit içinde iki farzın yer alamayacağı yönündeki görüş ve itirazlara da katılmazlar.⁵² Bu görüşte olan fakihlere göre vakfeyi terk etmek, hacca geçersiz kılar.⁵³

3.2. Müzdelife Vakfesinin Vacip Olduğu Görüşünde Olanlar

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin de içinde bulunduğu alimlerin çoğunluğu bu görüşü paylaşmaktadır.⁵⁴ Bu fakihler, görüşlerini bazı hadislerle temellendirmişlerdir. Rivâyete göre sahabeden Urve b. Mudarris Hz. Peygambere gelerek; bineğini zorladığını ve kendini fazlasıyla yordüğünü dile getirmiş ve uğradığı her tepede vakfe yaptığını anlatıp haccının olup olmadığını sormuştur. Allah'ın Rasûlü de Müzdelife'de sabah namazını kendisiyle birlikte kılan ve öncesinde Arafat vakfesini yapanın haccının tamam olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

Bu fakihlere göre hadiste geçen “*hacçı tamamlanmış olur*” ifadesi, Müzdelife vakfesinin vacip olduğunu gösterir. Zira vacipler, farzı tamamlar.⁵⁶ Hz. Peygamber'in “*Hac Arafat'tır. Kim, Müzdelife vakfesinin yapıldığı gece güneşin doğmasından önce arefe gecesine yetişirse, hacçı tamam olur*”⁵⁷ anlamındaki hadiste Arafat vakfesine vurgu yapılmış ve bu vakfenin olmazsa olmaz olduğu (rükün) dile getirilmiştir. Eğer Müzdelife vakfesi farz olsaydı, Arafat vakfesini yapan kişinin haccının tamam olduğu ifade edilmezdi.

Alimlerin çoğunluğu da Bakara Sûresi'nin 198. âyetinde sözü edilen “zikir”den maksadın namaz olabileceğini ifade ederler. Urve b. Mudarris hadisinde Müzdelife'de geceleminin zikredilmemesi ve Hz. Peygamber'in aile efradından bazılarının mazeretleri sebebiyle geceden Mina'ya gitmelerine izin vermesinden hareketle de Müzdelife vakfesinin vacip olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁸

Müzdelife vakfesinin özür sebebiyle terkedilebilmesi de onun vacip olduğunun delili olarak gösterilmiştir. Zira farzlarda bu mümkün değildir.⁵⁹ Bu görüş sahiplerine yönelik, “Hz. Peygamber'in mazeretleri sebebiyle bazı kişilere izin vermesi geceleyin vakfeyi yaptıktan sonra olmuştur” şeklinde bir itiraz dile getirilse de, vakfenin sabah namazının vakti girdikten sonra yapılması gerektiği görüşünde olan fakihlerce bu eleştiri yerinde görülmemiştir.⁶⁰ Müzdelife vakfesini yapmayan kişilerin hac görevini yapmış sayılmayacağı

⁵² Kumaş, “Hac'da Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, 1881.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/63; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/126; Aynî, *el-Binâye*, 4/236; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1988), 2/350; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/390.

⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/63; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/264; Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/449; Düsûkî, *Hâşiye*, 2/265; Muhammed Emin b. Ömer b. Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ala'd-dürri'l-muhtâr*, thk. ve tlk. Hüsâmuddîn b. Muhammed Salih Ferfûr (Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 2000), 7/111.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 69; Tirmizî, “Hac”, 57; Nesâî, “Menâsik”, 211; İbn Mâce, “Menâsik”, 57; Ahmet b. Hanbel, 4/261.

⁵⁶ Kasânî, *Bedâi'*, 2/135; Karagöz, “Müzdelife'de Yapılacak Görevler”, 277.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 69; Nesâî, “Menâsik”, 211; İbn Mâce, “Menâsik”, 57.

⁵⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/390; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/138; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/350.

⁵⁹ Kasânî, *Bedâi'*, 135-136; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/483; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd Bâbertî, *Şerhu'l-İnâye ala'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/482; Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hacc*, 404.

⁶⁰ Aynî, *el-Binâye*, 4/236-237; Kumaş, “Hac'da Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, 1882.

yönündeki rivâyetler de, bu alimlerce hac ibadetinin her yönüyle kamil manada ifa edilmemiş olacağı şeklinde değerlendirilmiştir.

Müzdelife vakfesinin vacip olduğunu söyleyen fakihler, kendilerine bir itiraz olarak ileri sürülen bir vakit içinde iki farzın eda edilemeyeceği fikrini de kabul etmezler. Yine, Müzdelife vakfesi ile Arafat vakfesinin birlikte zikredilmesinden onların hükümde de bir oldukları yönündeki bir çıkarımda bulunulmasını da eleştirirler ve bunun zayıf bir görüş olduğunu dile getirirler. Onlara göre böyle bir delalet üzerinden hareket edildiğinde, kurbanın da bir rükün olması gerekirdi. Oysa hacda kesilen kurbanın farz olduğunu söyleyen bir fakih yoktur.⁶¹

Farz ve vacip ayrımında teknik bir yaklaşımla nassın sübût ve delâlet yönünü dikkate alan Hanefî fakihlerine göre⁶² bir şeyin farz olması, sübût ve delâlet itibarıyla kat'î bir delilin bulunmasına bağlıdır. İlgili âyette “Allah'ı Meş'ar-i Harâm'da anma” emrinin delaleti konusunda fukaha arasında görüş birliği olmadığına göre, kat'îlik söz konusu değildir. Nitekim bazı fakihler, Müzdelife'de Allah'ı zikretme ile akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğini dile getirmektedirler.⁶³ Bu fakihlere göre Müzdelife'de vakfe yapan, ancak zikirde bulunmayan kişi, diğer görevleri de ifa ettiğinde hac ibadetini yerine getirmiş olur.⁶⁴ Öte yandan Müzdelife'de Allah'ı zikretmenin farz olmadığı konusunda da fukaha arasında ittifak vardır. Bu da vakfenin rükün olmadığına bir göstergesidir.⁶⁵

Müzdelife vakfesinden bahseden hadislerin âhad haber niteliğinde olması, âhad haberin de zan ifade etmesi sebebiyle, zanna dayalı bir bilgi ile farz hükmünün sabit olmayacağı da bu görüşte olan fakihlerin getirdiği deliller arasındadır.⁶⁶ Urve b. Mudarris hadisinde, haccın tamam olmasının Arafat ve Müzdelife vakfelerinin yapılmasına bağlanması, ancak Müzdelife vakfesinin özür sebebiyle düşmesi de bu vakfenin farz değil, vacip olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷

3.3. Müzdelife Vakfesinin Sünnet Olduğu Görüşünde Olanlar

⁶¹ Kumaş, “Hac'da Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, 1882.

⁶² Hanefîlerde olduğu şekliyle bir ayırım gözetmeyen Şâfiîlere göre, rükün ve vacip, anlam ve hüküm itibarıyla yapılması gerekli birer vacibe demektir. Ancak hac ibadetinde farklılık söz konusudur. Vacibin yapılmaması halinde hac eksik olmakla birlikte, bozulmaz. Bu eksikliği ceza kurbanı keserek telafi etmek mümkündür. Haccın rükünlerinden biri yerine getirilmediği takdirde ise hac ibadeti geçersiz sayılır ve yeniden yapılması gerekir. Kurban kesmek, bu eksikliği gideremez. Haccın rükünleri ve vacipleri hakkında da Hanefîlerle Şâfiîler arasında farklılıklar söz konusudur. Bk. Mehmet Keskin, *Şafii Fıkhu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 635, 664.

⁶³ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/135.

⁶⁴ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/135; Aynî, *el-Binâye*, 4/236; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 2/282; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/450.

⁶⁵ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 2/284; Aynî, *el-Binâye*, 4/236; Bâbertî, *Şerhu'l-Înâye*, 2/482.

⁶⁶ Kumaş, “Hac'da Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, 1881. Haber-i vâhidin zan ifade etmesi ve zanna dayalı bilgi ile farz hükmünün sabit olmaması ilkesel bir kabuldür. Bk. Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (Medine: Şeriketü'l-Medîne el-Münevver, 2008), 1/212-213; Ebû Ya'lâ Muhammed b. Nizâmuddîn el-Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmût bi şerh-i Müsellemi's-sübût* (Mısır: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1324), 121. Aksi yönde görüş ve değerlendirme için bk. Sahip Beroje, “Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 972.

⁶⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/135; Aynî, *el-Binâye*, 4/236-237; Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmanî, *İ'lâu's-sünen* (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmî'l-İslâmiyye, 1994), 10/136.

Bazı Şâfiî ve Mâlikîler, Evzaî, bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel, Müzdelife vakfesinin sünnet olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Müzdelife vakfesinin şeytan taşlama ve ziyaret tavafına bir hazırlık ve vesile niteliği taşıması sebebiyle sünnet olduğu görüşünü daha isabetli bulan alimler de vardır.⁶⁹

4. Müzdelife Vakfesinin Yapılışı

Müzdelife’de yapılacak ibadetlerin başında gelen vakfe, sözlükte “durmak, beklemek, ayakta durmak” gibi anlamlara gelmektedir. Bir fıkhî kavramı olarak, hac ibadetini ifa eden kişinin belli bir zamanda, belli bir yerde durmasıdır.⁷⁰

Hz. Peygamber, hayatında bir defa yaptığı hac ibadetinde Arafat vakfesinden sonra Müzdelife’ye inmiş ve Kuzeh Tepesi’ne yakın bir yerde konaklamıştır (nüzüûl). Akşam ve yatsıyı yatsı vaktinde birleştirerek (cem-i te’hîr) kılmış ve geceyi burada geçirmiştir (mebît).⁷¹ Sabah namazını alaca karanlıkta kılıp Kuzeh Tepesi’ne gelmiştir.⁷² Burada kibleye dönüp ortalık aydınlanıncaya kadar tekbir ve tehlilde bulunmuştur. Yaptığı konuşmada, Müzdelife’nin tamamının vakfe mahalli olduğunu ifade etmiştir. Cahiliyye Araplarının uygulamasının aksine, ısfâr⁷³ vaktine kadar burada bekleyip, güneş doğmadan Mina’ya hareket etmiştir. Arafat’ta olduğu gibi, Müzdelife’de de ümmeti için dua etmiştir. Konuyla ilgili rivâyetler incelendiğinde, Hz. Peygamber’in Müzdelife’de yaptığı ibadetlerin bu şekilde gerçekleştiğini, fakihler arasında da bu konuda ihtilaf bulunmadığını söyleyebiliriz.⁷⁴

Hz. Peygamber, hastalık, zayıflık, şişmanlık ve yürüme güçlüğü gibi sebeplerle bazı kişilerin gecedan Mina’ya gitmelerine de izin vermiştir. Hz. Aişe, bu hususla ilgili şöyle söylemektedir: “Müzdelife’ye geldik. Sevde binti Zem’a, iri yapılı ve hareketleri kısıtlı bir kadın idi. Mina’ya gecedan gitmek için Resûlullah’tan izin istedi, o da izin verdi.”⁷⁵ Hz. Aişe, Hz. Peygamber’den izin isteyip erkence Mina’ya gitmediği ve sabah namazını orada kılıp kalabalık oluşmadan şeytan taşlama görevini yapmadığı için hayıflanmıştır.⁷⁶

Veda Haccında gecedan Mina’ya gitmeye izin verilen kişiler arasında bulunan Hz. Peygamber’in hanımlarından Ümmü Habîbe de: “Biz, Peygamber zamanında Müzdelife’den Mina’ya gece karanlığında gelirdik”⁷⁷ de-

⁶⁸ Aynî, *el-Binâye*, 4/236; Tehânevî, *İflâû’s-sünen*, 10/138; İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/406; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/264.

⁶⁹ Kumaş, “Hac’da Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, 1882; Karagöz, “Müzdelife’de Yapılacak Görevler”, 277.

⁷⁰ Menderes Gürkan, “Vakfe”, *Türkiye Diyanet Vakfî İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/463.

⁷¹ Buhârî, “Hac”, 96-97; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57; Dârimî, “Menâsik”, 34. Mebît, istirahat etmektir. Nüzûl ise eşyaları indirmek, dinlenmek için hazırlık yapacak kadar bir zamandır. Bk. İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/406.

⁷² Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/143-144; Abdüsselâm Arı, “Müzdelife’de Yapılacak Görevler”, *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 285.

⁷³ İsfâr, güneş doğmadan iki rekat namaz kılabilir kadar bir süredir. Bk. İbn Nuceym, *el-Bahrü’r-râik*, 2/601.

⁷⁴ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/137. Hadisler için bkz. Müslim, “Hac”, 147; Tirmizî, “Hac”, 53, 60; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57-67; İbn Mâce, “Menâsik”, 84. Ahmed b. Hanbel, 4/14-15.

⁷⁵ Buhârî, “Hac”, 97; Müslim, “Hac”, 294.

⁷⁶ Buhari, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 294; İbn Mâce, “Menâsik”, 62; Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, 2/286.

⁷⁷ Müslim, “Hac”, 299; Nesâî, “Menâsikü’l-Hac”, 208.

miştir. Yine İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in kendisini geceleyin Müzdelife'den Mina'ya gönderdiğini söylemiştir.⁷⁸ Hz. Peygamber, hastalık ve güçsüzlük sebebiyle Mina'ya gitmelerine izin verdiği kişilere, güneş doğmadan şeytan taşlamaya başlamamaları konusunda tenbihte bulunmuştur.⁷⁹

Hz. Peygamber'in mazeretleri sebebiyle izin verdiği kişilerin Mina'ya gecenin hangi vaktinde gittikleri konusu ise meselenin can alıcı noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu hadislerde geçen “gales”, “sehar”, “leyl”, “kable's-subh” gibi ifadelerin, bu konuda yol gösterici olduğu söylenebilir. Gales, gecenin sonundaki karanlık;⁸⁰ sehar, gecenin sonu;⁸¹ leyl,⁸² güneşin batmasından fecrin doğuşuna kadarki zaman; kable's-subh ise sabahdan önce demektir. Bu ifadelerin içerdiği anlamlar üzerinden gidilecek olursa; “gales”, “sehar” ve “Kable's-Subh” ifadesinin geçtiği hadisler göre Hz. Peygamber, mazereti olanları gece yarısından sonra Mina'ya göndermiştir. Leyl, kavramının geçtiği hadisler dikkate alındığında, gece yarısı olmadan Mina'ya gönderdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Konuya ilişkin mezhepler arası ihtilafın sebeplerinden biri de bu kavramlarla ilgilidir.⁸³

Mazereti olan kişilerin Mina'ya intikal ettiği vakte ilişkin ihtilaf bulunsa da Müzdelife vakfesini yaptıktan sonra, güneş doğmadan Mina'ya hareket edileceği konusunda fakihler görüş birliği içindedirler.⁸⁴ Hz. Ömer'in, sabah namazını Müzdelife'de kıldıktan sonra vakfe yaptığı, müşriklerin, güneş doğuncaya kadar Mina'ya hareket etmediklerini aktardığı ve Hz. Peygamber'in onlara muhalefet ederek, vakfeyi yaptıktan sonra güneş doğmadan önce Mina'ya doğru yola çıktığını haber verdiği hadis kaynaklarında nakledilmektedir.⁸⁵

Müzdelife'de gecenin ibadet, zikir ve dua ile ihya edilmesi, şeytan taşlamak için buradan taş toplanması, sabah namazını kıldıktan sonra Kuzeh Tepesi'ne giderek orada Kâbe'ye yönelip dua edilmesi, tekbir ve tehlilde bulunulması ve Muhassir vadisinin hızlıca geçilmesi müstehap kabul edilmiştir.⁸⁶ Sabah namazını kılmadan Müzdelife'den ayrılmak mekruh görülmeyle birlikte, ceza gerektirmeyeceği ifade edilmiştir.⁸⁷

5. Müzdelife'de Gecelemek

Gecelemek, arefe günü akşamı ile bayram sabahı arasında Müzdelife'de bulunmaktır. Alimlerin çoğunluğu, Müzdelife'de geceleminin bir rükün olmadığı kanaatinde dirler.⁸⁸ Bununla birlikte farklı görüşte olanlar da vardır. Abdullah b. Zübeyr, İkrime, Şa'bî, İbrahim en-Nehaî, Alkame, Esved b. Yezîd, Leys b. Sa'd,

⁷⁸ Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 300; Tirmizî, “Hac”, 58.

⁷⁹ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2/293; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/391; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 10/15; Şeker, “Müzdelife”, 32/239.

⁸⁰ Kuhustânî, *Câmi'u'r-rumûzi'r-rivâye*, 2/240; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/599.

⁸¹ İbrahim Üneys vd., *el-Mu'cemü'l-vesît* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1/419.

⁸² İbrahim Üneys vd., *el-Mu'cemü'l-vesît*, 2/850.

⁸³ Karagöz, “Müzdelife'de Yapılacak Görevler”, 273.

⁸⁴ Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/452.

⁸⁵ Buhârî, “Hac”, 99; Müslim, “Hac”, 151; Tirmizî, “Hac”, 60; İbn Mace, “Menâsik”, 61.

⁸⁶ Muzafferuddîn Ahmed b. Ali b. Sa'leb b. Sâatî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn fi'l-fikhi'l-İslâmî*, (Beyrut: Dâru'l Kütüb il İlmîyye, 2005), 228; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/264-265; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 1/152; İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/403.

⁸⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/136; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ala'd-Dürri'l-Muhtâr*. thk. ve tlk. Hüsâmu'ddîn b. Muhammed Salih Ferfûr, 7/114.

⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 2/281.

Evzâî, Hasan Basrî, Râfîî ve İbn Hazm gibi alimlere göre Müzdelife’de geceleme Arafat vakfesi gibi bir rükündür. Yerine getirilmediği takdirde hac geçersiz olur.⁸⁹

Şâfiî (ö. 204/820), İmâm Mâlik (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel’den sahîh olarak nakledilen görüşle Katâde ve Ebû Sevr gibi alimlere göre Müzdelife’de geceleme vaciptir. Gecelemeyi vacip kabul eden alimlere göre, terk edilmesi halinde hac geçerli olmakla birlikte, ceza olarak dem gerekir.⁹⁰

Hanefîlerle bazı Şâfiî ve Mâlikî alimlerine göre fecr-i sâdika kadar veya gecenin çoğunu Müzdelife’de geçirmek sünnettir.⁹¹ Hanbelîlerden, Müzdelife’de geceleme müstehap olduğuna dair rivâyetler de vardır.⁹² Mâlikîler, gecenin herhangi bir bölümünde kısa bir müddet konaklamayı vâcip, fecr-i sâdika kadar kalmayı ise sünnet kabul ederler.⁹³ Onlara göre Müzdelife’ye gelip yükünü indiren, akşam ve yatsıyı kılıp, yeme-içme yapılabilecek kadar bir müddet burada konaklayan kimseler, vacip olan vakfeyi yerine getirmiş olur. Bunun vakti, güneşin batmasından fecr-i sâdıkın doğuşuna kadarki süre içinde herhangi bir zaman dilimidir.⁹⁴

Müzdelife’de geceleme bir rükün olarak gören alimler, “(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde Meş’ar-i Harâm’da Allah’ı zikredin. O’nu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.”⁹⁵ âyeti ile Hz. Peygamber’in, “Kim bizim (sabah) namazımızda bulunur, ayrılıncaya kadar bizimle vakfe yapar ve daha önce gece veya gündüz Arafat vakfesini yapmış olursa, hacı tamam olur”⁹⁶ hadisini delil göstermektedir. “Kim Müzdelife’de gecelemez ise hacı kaçırmış olur” hadisi de bu alimlerin getirdiği deliller arasında zikredilmektedir. Geceleme vacip olduğunu ileri süren fakihler ise “Hac Arafat’tır. Kim Müzdelife gecesini güneşin doğmasından önce arefe gecesine yetişirse hacı tamam olur”⁹⁷ hadisine dayanırlar.⁹⁸

Şâfiî ve Hanbelî fakihleri, gece yarısı ile fecr-i sâdik arasındaki bir vakitte, uğrayıp geçmek şeklinde de olsa kısa bir süre Müzdelife’de bulunmayı, geceleme için yeterli görürler. Söz konusu vakit içinde Müzdelife’de bulunmayan kişiye dem gerekir.⁹⁹ Geceleme mazeretleri sebebiyle terkeden kişilere Şâfiî mezhebine göre ceza gerekmez. Çobanlar, hastalar, hasta bakıcılar, mal veya canına bir zarar gelmesinden korkanlar

⁸⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/126-127; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/63; Aynî, *el-Binâye*, 4/236; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/264; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/281.

⁹⁰ İbn Kudâme, “*el-Muğni*”, 3/450; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1/413; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/264; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/281.

⁹¹ Kâsânî, *Bedâi’*, 2/136; Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/154; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1/413; İbn Nüceym, *el-Bahrür raik*, 2/600; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 7/111.

⁹² Makdisî, *eş-Şerhu’l-kebîr*, 3/450.

⁹³ Düsûkî, *Hâşiye*, 2/265; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/281.

⁹⁴ Ebü’l-Berekât Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, *eş-Şerhu’l-Kebîr* (Beirut:Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 2/265; Düsûkî, *Hâşiye*, 2/265.

⁹⁵ *el-Bakara* 2/198.

⁹⁶ Ebü Dâvûd, “Menâsik”, 69; Nesâî, “Menâsik”, 211; Tirmizî, “Hac”, 57.

⁹⁷ Ebü Dâvûd, “Menâsik”, 69; Nesâî, “Menâsik”, 211; İbn Mâce, “Menâsik”, 57; Ahmed b. Hanbel, 4/261.

⁹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/451.

⁹⁹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1/413; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/264; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/450.

ve hacılara su dağıtma görevinde bulunanlar mazeretli kişiler arasında sayılmıştır.¹⁰⁰ Geceleme süresi konusunda en geniş yelpazeye sahip görüş, Mâlikîlere aittir.

Hanefîlere göre, Müzdelife’de geceleminin vakfe yerine geçeceğine dair herhangi bir rivâyet bulunmamaktadır. Klasik fıkhî kaynaklarına göre Müzdelife’de geceleminin sebebi, sabah namazının ilk vaktinde vakfeyi yapabilmektir.¹⁰¹ Bir anlamda vakfe için hazır olmaktır, müstakil bir ibadet değildir.¹⁰² Geceleminin tabii bir ihtiyaçtan kaynaklandığını ve ibadetin bir parçası olmadığını dile getiren görüşler de vardır.¹⁰³ Bunların yanı sıra geceleminin gayesini zikir, Şeâiri ta’zim etme, eşitlik bilincini geliştirme, Müzdelife’den güneş doğduktan sonra ayrılan müşriklere muhalefet etme ve Hz. Peygamberin uygulamasına tabi olmak gibi gerekçelerle izah eden çağdaş alimlerin bulunduğunu söylemeliyiz.¹⁰⁴ Mevcut deliller çerçevesinde geceleminin bir rükün olmadığı, Hz. Peygamberin fiilî uygulaması çerçevesinde sünnet olarak kabul etmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

6. Müzdelife Vakfesinin Vakti

Müzdelife vakfesiyle ilgili hükümlerin temel referans noktasını oluşturan “*Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde, Meş’ar-i Harâm’da Allah’ı zikredin*”¹⁰⁵ âyetinde, Müzdelife’de Allah’ın zikredilmesi açıkça ifade edilmekle birlikte, bu zikrin ne zaman yapılacağı hususu belirtilmemiştir.¹⁰⁶ İlgili âyet ve Hz. Peygamber’in uygulamasıyla bunlara bağlı yorumlar çerçevesinde mezhepler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Hanefîler, Hz. Peygamber’in vakfe yaptığı fecr-i sâdik ile güneşin doğuşu arasındaki vakti,¹⁰⁷ Şâfiî ve Hanbelîler, arefe gününü bayram gününe bağlayan gecenin yarısından sonra güneşin doğuşuna kadarki süreyi esas almışlardır. Gece yarısı, güneşin batması ile sabah namazı arasındaki vaktin ortasıdır.¹⁰⁸ Mâlikî fakihlerine göre ise, arefe günü akşamı güneşin batışı ile bayram sabahı güneşin doğuşu arasındaki bir vakitte vakfe yapılabileceği görüşündedirler. Vakfe konusunda süreyi en geniş tutan Mâlikîlere göre, belirtilen vakit aralığında kısa bir süre Müzdelife’de kalmak, vakfe için yeterli görülmüştür.¹⁰⁹

Ahmed b. Hanbel’in de aralarında bulunduğu bazı alimlere göre Müzdelife vakfesinin vakti, gece ayın kaybolmasından sonradır. Onlar bu görüşlerinde Hz. Ebû Bekir’in kızı Hz. Esmâ’dan nakledilen bir uygulamayı esas almışlardır. Rivâyete göre, Hz. Esmâ, Müzdelife’de konaklamış, geceleyin ayın batmasından sonra Mina’ya hareket etmiştir. Mina’da Cemretü’l-Akabe’yi taşlama görevini yaptıktan sonra sabah namazını

¹⁰⁰ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/265.

¹⁰¹ Kâsânî, *Bedâi’*, 2/136; Ali el-Kârî, *el-Meslekü’l-mütekassıt*, 109.

¹⁰² İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 2/600; Kirmânî, *el-Mesâlik fi’l-menâsik*, 544.

¹⁰³ Tırabzon, *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, 179.

¹⁰⁴ Ahmed Muhammed Ali Ramise vd., “el-Mekâsîdü’ş-Şer’iyye ve eserühâ alâ tetavvuri’l-fetvâ fi ahkâmi’l-mebîti fi’l-Müzdelife”, *Jurnal Fiqh* 15 (2018), 122-125.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/198.

¹⁰⁶ Arı, “Müzdelife’de Yapılacak Görevler”, 284.

¹⁰⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/146; Kâsânî, *Bedâi’*, 2/136; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, 2/600.

¹⁰⁸ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/264-265; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/451.

¹⁰⁹ Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebîr*, 2/265-266.

orada kılınıştır. Kölesi Abdullah'ın: “Anneciğim! Biz şeytan taşlamayı erken yaptık” demesi üzerine, Hz. Esmâ: “Evladım! Allah Rasûlü bu konuda kadınlara izin verdi”¹¹⁰ demiştir.

Mâlikîler görüşlerini temellendirme bağlamında, Hz. Peygamber'in eşi Hz. Sevde'ye mazereti sebebiyle geceden Mina'ya gitmesine izin verdiğinde, bunu belli bir vakitle sınırlandırmamış olmasına dikkat çekerler. Ancak Hz. Esmâ'dan yapılan rivâyette, Müzdelife vakfesinin vakti için gecenin son üçte birinden bahsedilmesi nedeniyle, Mâlikîlerin bu görüşü tenkit edilmiştir. Öte yandan geceleyin Müzdelife'de kısa bir süre bulunmak vakfe için yeterli olsaydı, Hz. Peygamber'in mazeretleri sebebiyle bazı kişilere izin vermesinin bir anlamı olmayacağı, hatta bu durumda başka kişilerin de Müzdelife'den erken bir vakitte ayrılacaklarından hareketle, bu görüşün isabetli olmadığı da dile getirilmektedir.¹¹¹

Hanefîler, Müzdelife vakfesinin vakti konusunda Hz. Peygamber'in: “Kim bizim (sabah) namazımızda bulunur, ayrılıncaya kadar bizimle vakfe yapar ve daha önce gece veya gündüz Arafat vakfesini yapmış olursa, hacı tamam olur”¹¹² hadisini esas almışlardır. Onlara göre, Hz. Peygamber vakfeyi imsaktan sonra yapmıştır.¹¹³ Dolayısıyla bu vakit dışında yapılan vakfe geçersizdir. Vakfenin zamanı da Hz. Peygamber'in vakfe yaptığı fecr-i sâdik ile güneşin doğuşu arasındaki zaman dilimidir. Hanefî fakihlerine göre, veda haccında Müzdelife vakfesini yapmadan Mina'ya intikal eden kişiler, bunu mazeretleri sebebiyle ve Hz. Peygamber'in izni doğrultusunda yapmışlardır.¹¹⁴

Hanefîler, Hz. Peygamber'in eşi Sevde binti Zem'a başta olmak üzere bazı kadınları, çocukları ve zayıfları geceden Mina'ya göndermesini özür kapsamında değerlendirirler. Onlara göre vakfenin gece yarısından sonra yapılacağına dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹¹⁵ Hz. Esmâ'nın uygulaması da vakfenin süresinin gecenin son üçte birine kadar devam ettiğini göstermesi itibarıyla Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fukahasının görüşlerini nakzeder niteliktedir.

Şâfiî ve Hanbelîler, hadislerdeki; “gales”, “sehar” ve “kable's-subh” ifadelerini dikkate alarak, gece yarısından önce yapılan Müzdelife vakfesinin geçerli olmayacağını ifade etmişlerdir. Hadislerdeki “lejl/gece” ifadesini mutlak olarak değerlendiren Mâlikîlere göre, akşam ve yatsı namazlarını kılıp yeme-içme yapılabilecek kadar kısa bir süre kalmak, Müzdelife vakfesinin geçerliliği için yeterli görülmüştür.¹¹⁶ Müzdelife vakfesini fecr-i sâdik ile güneşin doğuşu arasındaki bir zamanda yapmak Hanefî fakihlerine göre vacip, cumhur fukahaya göre sünnettir. İbn Hazm, erkekler için farz olduğunu söylemiştir.¹¹⁷

Vakfeyi gece yarısından sonra yapan kişiler, ister kendi istekleriyle isterse bir mazeretleri sebebiyle Müzdelife'den ayrılmış olsunlar, Şâfiî ve Hanbelîlere göre herhangi bir ceza gerekmez. Ancak bu vakitten önce vakfe yapanların ceza kurbanı kesmeleri icap eder. Ortalık aydınlanıncaya kadar vakfeyi sürdürmek ise

¹¹⁰ İmam Mâlik, “Hac”, 172; Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 297; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 66; Nesâî, “Hac”, 214.

¹¹¹ Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hac*, 416; Kumaş, “Hacda Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, 1884.

¹¹² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 69; Nesâî, “Menâsik”, 211; Tirmizî, “Hac”, 57.

¹¹³ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 70; Tirmizî, “Hac”, 57; Nesâî, “Menâsik”, 211.

¹¹⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/391; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/600.

¹¹⁵ Tehânevî, *İ'lâü's-sünen*, 10/140-141; Kirmânî, *el-Mesâlik fi'l-menâsik*, 544.

¹¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/451; Saîd b. Abdülkadir Başnefer, *el-Muğni fi fihî'l-hacci ve'l-umre* (Beyrut: Dâru İbni'l-Hazm, 2003), 257; Abdurrahmân el-Cezîrî, *Kitâbu'l-Fıkh ala'l-mezâhibi'l-erbaa*, 1/666-667.

¹¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/451-452; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/265.

sünnettir. Şâfiî ve Hanbelîler, Hz. Peygamber'in bazı kişileri geceden Mina'ya göndermesinin özür hali ile ilgili olmadığını dile getirirler. Bu konuda hadislerde yer alan rivâyetleri de "mutlak izin" çerçevesinde yorumlamışlardır. Onlara göre, belirtilen kişiler mazeret sahibi olarak kabul edilemezler. Edilseler bile, bu durum yasak bir fiile gerekçe olarak değerlendirilemez.¹¹⁸

Bu görüşler çerçevesinde şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Hz. Peygamber'in, zayıf, hasta, yaşlı ve yürüme güçlüğü çeken bazı kimselerin geceden Mina'ya gitmelerine izin verdiğine yönelik hadis kaynaklarında yer alan rivâyetler,¹¹⁹ fakihlerce genel olarak "zaruret hali" ile ilişkilendirilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında da bazı sahâbîlerin bu doğrultuda hareket ettikleri fıkhî kaynaklarında yer almaktadır. Hatta bu gerekçeyle, Cemretü'l-Akabe'nin taşlanması sırasında oluşabilecek izdihama meydan vermemek, ibadetin huşû ve huzur içinde ifasına hanel getirmemek amacıyla kadınları, zayıf, güçsüz ve çocukları gecenin ikinci yarısından itibaren Mina'ya göndermeyi sünnet kabul eden fakihler de vardır.¹²⁰

O günün şartlarında veda haccında bulunanların sayısının yüz binden fazla olduğu bilinmektedir. Günümüzde yaklaşık üç milyon civarında kişi hac görevini yerine getirmektedir. Bugün, koşulların geçmişe oranla daha zor olduğunu ifade etmek mümkündür. Mevcut uygulama çerçevesinde, Müzdelife'de belli ülke grupları için ayrı bir alan tahsis edildiğinden, bu alanda ilgili ülkenin bütün hacılarının aynı anda bulunmasının mümkün olmadığı hallerde, buna bağlı olarak oluşacak izdihamın, yerine göre mazeretten öte, bir zaruret niteliğinde olduğu, bunun da Müzdelife vakfesinin belirtilen gerekçeye bağlı olarak yapılmamasından dolayı, kefaret gerekmeceği de değerlendirilmektedir.¹²¹

Şâfiî mezhebinde kadınların ve zayıfların izdiham sebebiyle Cemretü'l-Akabe'ye gece yarısından itibaren taş atmaları sünnet olduğundan, bu durumdaki kişiler de şeytan taşlamayı yapabileceklerdir.¹²²

7. Vakfenin Süresi

Fakihlerin çoğunluğunu teşkil eden Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî âlimlerine göre Müzdelife'de ve belirlenen vakitte kısa bir süre bulunmak yahut buradan geçmek vakfenin rüknu olarak kabul edilmiştir. Ancak sünnete uygun olan, fecr-i sâdıktan sonra ortalık iyice aydınlanıncaya kadar (isfâr) vakfenin sürdürülmesidir. Sabah namazının ilk vaktinde kılınması, ortalık aydınlanıncaya kadar zikir, duâ, tesbih ve tehlil ile meşgul olunması ve güneş doğmadan Mina'ya doğru yola çıkılması sünnet kabul edilmiştir.¹²³ Bilerek veya bilmeden, uykulu yahut uyanık halde, yaya veya vasıta ile, abdestli yahut abdestsiz, cünüp, adetli yahut lohusa halinde, niyet ederek veya etmeden yapılan vakfe geçerlidir.¹²⁴

¹¹⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/264-265; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/451

¹¹⁹ Buhârî, "Hac", 98; Müslim, "Hac", 293, 303-304.

¹²⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/156; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/265; Şener, "Müzdelife", 32/240.

¹²¹ Arı, "Müzdelife'de Yapılacak Görevler", 286.

¹²² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/265.

¹²³ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/135-136; Kuhustânî, *Câmi'u'r-rumûzi'r-rivâye*, 2/240; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 7/111; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/264; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/600; Şener, "Müzdelife", 32/240.

¹²⁴ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/136; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 7/111; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/262

Ahmed b. Hanbel ve Râfiî gibi bazı Şâfiî fakihleri, vakfenin geçerli olabilmesi için gecenin yarısından fazlasının Müzdelife’de geçirilmesi gerektiğini söylemiş olsalar da bu görüş, mezhep içinde kabul görmemiştir. Bu fakihler, Hz. Esmâ’dan konuyla ilgili rivâyet edilen: “Biz Allah Rasûlü’nün zamanında böyle yapardık”¹²⁵ şeklindeki ifadelerden hareket etmişlerdir. Hz. Esmâ’nın kölesi Abdullah’ın naklettiğine göre, Hz. Esmâ Müzdelife’de konaklamış, ayın batmasını müteakip Mina’ya hareket etmiştir. Mina’da Cemretü’l-Akabe’yi taşladıktan sonra Mina’ya dönmüş ve orada sabah namazını kılmıştır. Kölesinin: “Anneciğim, galiba şeytan taşlamayı karanlıkta yaptık” sözleri üzerine, Hz. Esmâ: “Yavrucuğum, Allah’ın Resûlü bu konuda kadınlara izin verdi”¹²⁶ demiştir. Konuya ilişkin Atâ b. Ebî Rebah, Hz. Esmâ’ya Mina’ya sabahın alaca karanlığında gelmesinin doğru olup olmadığını sorduğunda, Hz. Esmâ, Hz. Peygamberle de böyle yaptıklarını ifade etmiştir.¹²⁷ Bu rivâyetlerin delil oluşu, belirtilen günde ayın gecenin son üçte birinde batmış olmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Mâlikî mezhebine göre aslolan Müzdelife’de konaklamaktır. Bu da eşyaları bineğinden indirip kısa bir süre de olsa beklemekle gerçekleşmiş olur. Gecenin herhangi bir bölümünde konakladıktan sonra Müzdelife’den ayrılan kişiye herhangi bir ceza gerekmez.¹²⁸

8. Müzdelife Vakfesinin Vakti Dışında Yapılablmesinin İmkan ve Sınırları

Müzdelife vakfesinin vaktinde yapılması esastır. Bir mazerete binaen vakfeyi yapamayan kişilere herhangi bir ceza gerekmeyeceği konusunda da görüş birliği vardır. Ancak söz konusu mazeretin neleri kapsadığı hususunda fakihler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakihlerin ortak kanaatiyle zayıflık, fecri sâdıktan önce Mina’ya gidebilmek için geçerli bir mazeret olarak görülmüştür.¹²⁹ Hz. Peygamber’in aile fertlerinden bazılarını gece karanlığında Mina’ya gönderdiğine ilişkin rivâyetlerde ön plana çıkan “zayıf” kişilerle kastedilenin ise kadınlar, çocuklar ve hizmetliler olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰ Aynî, bunlara ilaveten hastalarla yaşlıların da aralarındaki ortak illet sebebiyle bu grupta yer aldığını ifade eder.¹³¹ Fadl b. Abbas, Hz. Peygamber’in, Hâşim oğullarının geceleyin Mina’ya gitmeleri hususunda izin verdiğini nakletmektedir. İbn Ömer, Hz. Peygamber’in vefatından sonra da bu uygulama çerçevesinde ailesinden zayıf olanları geceden Mina’ya göndermiştir.¹³² Yine Esmâ binti Ebî Bekir, geceleyin ayın batışından sonra Mina’ya gelmiş ve sabah namazını Mina’da kıldıktan sonra şeytan taşlamayı yapmıştır.¹³³ Talha b. Ubeydullah’ın da kadınları ve çocukları geceden Mina’ya gönderdiğine ilişkin rivâyetler bulunmaktadır.¹³⁴

¹²⁵ İmam Mâlik, “Hac”, 172; Müslim, “Hac”, 297; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 66; Nesâî, “Hac”, 214.

¹²⁶ Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 297; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 66; Nesâî, “Hac”, 214; İmam Mâlik, “Hac”, 172;

¹²⁷ Hadis kaynaklarınca Hz. Esmâ’nın: “Biz, senden daha hayırlı olan bir insanla da böyle yapıyorduk” dediği kaydedilmektedir. Bk. İmam Mâlik, “Hac”, 56; Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 214.

¹²⁸ Sehnûn, *el-Müdevvene*, 1/432-433.

¹²⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, 2/285; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/452.

¹³⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü’l-evtâr şerh-u Münteka’l-Ahbâr min ehâdîsi seyyidi’l-ebrâr* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, ts.), 5/64.

¹³¹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 10/15.

¹³² Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 304; İmam Mâlik, “Hac”, 56.

¹³³ Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 297; İmam Mâlik, “Hac”, 56.

¹³⁴ İmam Mâlik, “Hac”, 56.

Konu (bâb) başlıklarını seçimindeki dikkat çekici tutumu sebebiyle fıkhî bilgisinin derinliğine işaret edilen Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinin hac başlığını taşıyan bölümü, “Aile fertlerinden zayıf olanları gecedan gönderen kişi” başlığıyla isimlendirmiş ve bu kişilerin Müzdelife vakfesini yaptıktan sonra, ayın batmasıyla birlikte Mina’ya gideceklerini ifade etmiştir.¹³⁵ Müslim’in *el-Câmiu's-sahîh*’inde aynı konuda verdiği başlıkta, zayıf olan kişilerin izdiham sebebiyle Mina’ya gecenin sonunda gönderileceğinin ifade edilmesi de oldukça açıklayıcı niteliktedir.¹³⁶ Konuya ışık tutan rivâyetler bunlarla da sınırlı değildir.¹³⁷ Bu rivâyetlerde Mina’ya erkenden gitmede, “zayıflık” ve “izdiham”ın etkili olduğunu ifade edebiliriz.

Müzdelife vakfesinin, fecr-i sâdık ile güneşin doğuşu arasında yapılması gerektiğini söyleyen ve hüküm itibarıyla vacip kabul eden Hanefiler, bir özür bulunmadığı sürece vakfenin vakti dışında yapılması veya mazeretsiz terkedilmesi halinde dem gerektiğini ifade etmişlerdir.¹³⁸ Hastalık, zayıflık, yaşlılık, kadınlar için izdiham, Mina’ya vakitlice ulaşma ihtiyacı, Arafat vakfesinin geç vakitte yapılmış olması sebebiyle Müzdelife vakfesine yetişememe hali özür kapsamında değerlendirilmiştir.¹³⁹

Hanefîler bu konuda başlıca şu delilleri ileri sürmüşlerdir: Hz. Peygamber, eşi Sevd’e’nin geceleyin Mina’ya gitmesine izin vermiştir. Hz. Sevd’e’nin, kilolu ve hareket güçlüğü çeken bir kadın olduğu bilinmektedir.¹⁴⁰ Hz. Aişe, başka bir rivâyette, Hz. Sevd’e’nin sözü edilen mazeretleri sebebiyle izdihamdan önce yola çıktığını haber vermekte ve Hz. Sevd’e gibi kendisinin de Hz. Peygamber’den izin isteyip vakitlice Mina’ya gitmediği için hayıflandığını dile getirmektedir.¹⁴¹ Yine Hz. Peygamber, eşi Ümmü Seleme’yi geceleyin Mina’ya göndermiş, o da sabah namazı vakti girmeden şeytan taşlamayı yapmış ve ziyaret tavafı için Kâbe’ye gitmiştir.¹⁴² Hadisin ravîsi, Atâ b. Ebî Rabah’ın Müzdelife vakfesini ölünceye kadar bu şekilde yaptığını söylemektedir.¹⁴³ Hz. Peygamber’in eşlerinden Ümmü Habîbe de Allah Rasûlü’nün kendisine Müzdelife’den Mina’ya geceleyin gitmesi için izin verdiğini dile getirmektedir.¹⁴⁴

Konuya ilişkin başka bir rivâyette: “Ben, Müzdelife gecesinde Hz. Peygamber’in ailesinden zayıf olanlarla birlikte önceden gönderdiği kişilerdenim”¹⁴⁵ sözleriyle, çocuk yaşlarda olan İbn Abbâs’ın da Müzdelife’den Mina’ya gecedan gitmesine izin verilen kişiler arasında olduğu nakledilmektedir.¹⁴⁶

¹³⁵ Buhârî, “Hac”, 98.

¹³⁶ Bk. Müslim, “Hac”, 208.

¹³⁷ Bu konuda farklı örnekler için bkz. Karagöz, “Müzdelife’de Yapılacak Görevler”, 271-272.

¹³⁸ Muzafferuddîn Ahmed b. Ali b. Sa’leb b. Sâatî, *Mecma’u’l bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn fi’l-fikhi’l-İslâmî*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005), 245; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/167; Zeydan, *el-Mufassal*, 2/230.

¹³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/63; Aynî, *el-Binâye*, 4/237; Cezirî, *Kitâbu’l-Fıkh ala’l-mezahibi’l-erbaa*, 1/666.

¹⁴⁰ Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 293; Nesâî, “Hac”, 209; İbn Mâce, “Menâsik”, 62.

¹⁴¹ Müslim, “Hac”, 294. Hadisin benzer rivâyetleri için bkz. Buhârî, “Hac”, 98; Dârimî, “Menâsik”, 53

¹⁴² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 66; İmam Mâlik, “Hac”, 173.

¹⁴³ Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 223; Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, 2/291.

¹⁴⁴ Müslim, “Hac”, 298; Nesâî, “Hac”, 208; Dârimî, “Menâsik”, 53.

¹⁴⁵ Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 300, 301, 302; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 66; İbn Mâce, “Menâsik”, 62.

¹⁴⁶ Bu sırada İbn Abbâs’ın büluğ çağına girdiği ifadesi de vardır. Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/128.

Mâlikî fakihlerine göre, akşam vakti sonrasında Müzdelife’de kısa bir süre kaldıktan sonra, Mina’ya gidebilmek için bir mazeret bulunması şart değildir. Müzdelife’de geceleme imkanı olmayan kişiler de vakfeyi terk edebilirler. Bundan dolayı ceza da gerekmez.¹⁴⁷ Kadınlar ve çocuklar, Hz. Peygamber’in bu konuda verdiği izin sebebiyle Müzdelife’den erkenden ayrılabilirler.¹⁴⁸

Rivâyete göre; “Abdullah b. Ömer, ailesinden zayıf olanları önceden yolar çıkarır, onlar da Meş’ar-i Harâm’ın yanında geceleyin vakfe yaparlar ve bildikleri dualar ile Allah’ı zikrederlerdi. Sonra imam vakfe yapmadan ve Müzdelife’den ayrılmadan yola çıkarlardı. Bir kısmı sabah namazını kılmak için belirtilen vakitte, bir kısmı da sabah namazını kıldıktan sonra Mina’ya gelirdi. Şeytan taşlama mahalline geldiklerinde, Cemretü’l-Akabe’ye taş atarlardı.”¹⁴⁹ İbn Ömer, Hz. Peygamber’in bu durumdaki kişiler için ruhsat verdiğini söylemektedir.¹⁵⁰ Abdullah b. Abbas, başka bir rivâyette, “Allah Rasûlü beni aile fertlerinin zayıfları ile birlikte yola çıkardı. Biz, sabah namazını Mina’da kıldık, ardından Cemretü’l-Akabe’ye taş attık”¹⁵¹ demiştir. Bu konudaki hadisler, zayıf kimselerin gecenin herhangi bir vaktinde Mina’ya gidebileceğinin delili olarak kabul edilmektedir.¹⁵²

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber, zayıfların ve kadınların Müzdelife vakfesini gecenin yapmalarına izin vermiş, Hanefîler bu hükmün kapsamını genişletmişlerdir. Kadın veya erkeklerden zayıf olanlar ile yaşlıların, Hz. Peygamber’in izin verdiği kişilerden hareketle gece yarısından sonra Mina’ya hareket etmelerinin caiz olduğu çağdaş fıkıh alimleri tarafından da ifade edilmektedir.¹⁵³ Bu uygulamadan hareketle, özellikle can emniyetinin bulunduğu hallerde bu ruhsatın kapsamının genişletilebileceği de ifade edilmektedir. Hz. Peygamber’in, şişmanlık ve hareket güçlüğü gibi sebeplerle Hz. Sevde’ye izin vermesi üzerine, Hz. Aişe’nin izin istemediği için hayıflanmasını, bu ruhsatın kapsamının mazeret olmadan da genişletilebileceği şeklinde yorumlayanlar da vardır.¹⁵⁴

Şâfiî fakihleri, Arafat’ta vakfe yapmak, can ya da mal tehlikesinin bulunması, hastaların bakımıyla meşgul olmak, kaçan köleyi aramak, kadınların hayız ve nifas gibi özel halleri sebebiyle, gecelenin ve vakfeyi vakti dışında yapmanın yahut terk etmenin caiz olacağını ifade etmektedirler. Bu durum, mazerete bağlı olduğundan, herhangi bir ceza gerektirmeyeceği de kabul edilmektedir.¹⁵⁵ Şâfiîler, kadınların ve zayıfların ilgili nas hükümleri çerçevesinde ancak gece yarısından sonra Müzdelife’den Mina’ya gidebileceklerini belirtmektedirler. Bu husus, onların konuyla ilgili nasları¹⁵⁶ mutlak olarak değerlendirmeleri ve erken ayrılma sebebinin, izdiham oluşmadan şeytani taşlama düşüncesiyle gerekçelendirilmektedir.¹⁵⁷

¹⁴⁷ Sehnûn, *el-Müdevvene*, 1/432; İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/406.

¹⁴⁸ Dirdâr, *eş-Şerhu’l-Kebîr*, 2/266; İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/412.

¹⁴⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, 2/292.

¹⁵⁰ Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 304.

¹⁵¹ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, 2/291; Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 214.

¹⁵² Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 5/64-65.

¹⁵³ Abdülazîz b. Bâz vd., *Fetâva’l-hacc ve’l-umre ve’z-ziyâre*, Haz. Muhammed b. Abdülazîz b. el-Müsnid (Riyad: Dâru’l-Vatan, ts.), 98; Zeydan, *el-Mufasssal*, 2/232-233.

¹⁵⁴ Kumaş, “Hacca Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması”, 1886.

¹⁵⁵ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/264.

¹⁵⁶ Buhârî, “Hac”, 98; Müslim, “Hac”, 304; İmam Mâlik, “Hac”, 171; Dârimî, “Menâsik”, 53.

¹⁵⁷ Nevevî, *el-Mecmû’*, 8/143-156; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/265.

Hanbelî fakihleri, her ne şekilde olursa olsun Müzdelife vakfesinin terkedilmesi halinde ceza olarak dem gerektiği görüşündedirler. Ancak, hacılara hizmet etme kapsamında su taşımak veya hayvanların çobanlığını yapmaktan dolayı vakfenin ifası zorlaşır veya bir ihtiyaç ortaya çıkarsa, kolaylık ilkesi ve ruhsat hükümleri doğrultusunda ceza gerekmez.¹⁵⁸ Hanbelîler tarafından mazeret kabul edilen hususlar, Hz. Peygamber'in hacılara hizmet etme kapsamında hayvanların çobanlığını yapan ve su taşıma görevi üstlenen kişilere gecelemeyi terk etme konusunda verdiği izinle bağlantılıdır.¹⁵⁹ Bu izine kıyasla, başkalarının yardım ve desteğine ihtiyaç duyan hastalarla, özürülere hizmet edenler, güvenlik görevlileri ve sağlık personeli gibi hac hizmetleriyle meşgul olan kişilerden Müzdelife vakfesinin vücbiyetinin düşeceğini değerlendirenler olmuştur.¹⁶⁰ Meşrû bir mazerete binaen vakfe yapamayan kişilere zorunlu olarak refakat etme durumundaki kişileri de bu kapsamda değerlendiren alimler vardır.¹⁶¹

Burada şunu ifade edebiliriz. Müzdelife vakfesinin ifasında zaman ve şartların değişmesiyle ortaya çıkan zorluklar yahut zaruretler sebebiyle “Meşakkat kolaylığı celb eder”¹⁶² genel ilkesi çerçevesinde hareket edilebilir. Zira, meşakkat ve zorluğun bulunduğu yerde kolaylık vardır. Zaruretin olduğu yerde ise yasaklar mübah hale gelir. Meşakkat ve zorluk bulunan hallerde, azîmet hükümlerinin yerini ruhsat alır.¹⁶³ Hz. Peygamber'in, hacdaki uygulamalarda mümkün olduğunca kolaylaştırma cihetine gitmesi de bu hususta yol gösterici niteliktedir.¹⁶⁴ Öte yandan özür, bir ibadetin te'hiri veya terkedilmesi hususunda meşrû bir gerekçe olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁵ Ancak meşakkat ve zorluğun gerçekçi olmasının ve yerindeliliğinin oldukça önemli olduğu kanısındayız. Çünkü her ibadet, mutat bazı zorluklar taşır. Burada ölçü alınabilecek zorlukların, mutat sınırların dışında, tahammülü güç bir boyutta veya can emniyetini tehdit eder nitelikte olması gerektiği kanaatindeyiz.¹⁶⁶ Fakihlerin, hacın farzietine engel olan hastalığı tanımlarken, onun “mutat olmayan bir meşakkat” meydana getirdiğinden söz etmeleri, meşakkatin sınırlarını belirleme konusunda yol gösterici niteliktedir.¹⁶⁷ Bunun dışındaki hallerde azîmet hükümlerine göre hareket edilmesi uygun olacaktır. Bilindiği üzere ibadetlerde ihtiyata uygun davranmak, yerleşik genel kabule göre güzel bir davranıştır.¹⁶⁸

¹⁵⁸ Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, 3/450.

¹⁵⁹ İlgili hadisler için bk. İmam Mâlik, “Hac”, 21, 218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78; Nesâî, “Hac”, 225; İbn Mâce, “Menâsik”, 67; Ahmed b. Hanbel, V, 450.

¹⁶⁰ Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, 3/450; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/265. İbn Abdullah Hâlid el-Muslih, “*ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük (el-Hac ve'l-umre)*”, *Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm*, 5, (Şevvâl 1428), 57-58.

¹⁶¹ Zeydan, *el-Mufassal*, 2/234.

¹⁶² Mecelle, md. 17.

¹⁶³ Abdülvehhâb Hallâf, *İlm-i usûli'l-fıkh* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984), 138-139; İbn Abdullah, “*ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük*”, 57.

¹⁶⁴ Mücahit Çolak-Murat Çınar, “İslâm Hukukunda Kolaylaştırma İlkesinin Hacın Rükünlerinde Günümüz Uygulaması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/3 (Aralık 2018), 66.

¹⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/483.

¹⁶⁶ Aynı yöndeki kanaat ve değerlendirme için bk. Ramîse, “*el-Mekâsîdü'ş-Şer'iyye ve eserühâ alâ tetavvuri'l-fetvâ fi ahkâmî'l-mebût fi'l-Müzdelife*”, 130.

¹⁶⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/361.

¹⁶⁸ Ebû Bekir b. Ali el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (İstanbul: Fazilet Neşriyat ve Matbaacılık, 1978), 1/75; Abdülganî el-Ganîmî ed-Dimeşki el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 1/77.

9. Hacda Yaşanan Bir Problem Olarak İzdihamın Müzdelife Vakfesine Etkisi Hususundaki Fıkhî Yaklaşımlar

Hz. Peygamber'in, eşi Hz. Sevede ile birlikte bir grup sahabeye zayıflık, hastalık, yaşlılık ve yürüme güçlüğü gibi sebeplerle geceden Mina'ya gitmelerine izin verdiği sabit olmakla birlikte, bu gerekçelerin izdihamla ilişkisi oldukça önemlidir.

Buhârî şârihi Aynî, Hz. Peygamber'in aile fertlerinden bir kısmını geceden Mina'ya göndermesinin sebebinin "izdiham korkusu" olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁹ Hanefî fakihlerinden İbn Nüceym, konuya daha da açıklık getirerek, Burhâneddîn el-Buhârî'den¹⁷⁰ naklen, izdiham korkusunun kadın-erkek ayrımı yapılmadan, Müzdelife'den Mina'ya geceden hareket etmek için meşrû bir mazeret olduğunu dile getirmektedir.¹⁷¹

Son dönem hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn izdihamın Müzdelife vakfesinden muaf tutulmak için bir mazeret olduğunu ifade etmekte ve izdiham korkusuyla şeytan taşlamaya bir an önce ulaşmak için Müzdelife vakfesini terkeden kişiye bir ceza gerekmeyeceğini ifade etmektedir. "Şüphe yok ki zamanımızda, şeytan taşlamada ve Mina'ya ulaşmada izdiham kesin bir şeydir" sözleriyle de izdihamın kaçınılmaz olduğunu, bunun da Müzdelife vakfesinin vücûbiyetini düşüreceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, benzer izdihamın şeytan taşlamada da söz konusu olduğunu, bu durumun Müzdelife vakfesini tümüyle etkileyeceği ve ortadan kalkması gibi bir tehlikeyi ortaya çıkarabileceğinden hareketle, bu konudaki ruhsatın kadınlarla sınırlı olmasının daha uygun olduğunu söylemektedir.¹⁷² Hanefî mezhebindeki genel yaklaşım, izdihamın, yalnızca kadınların Müzdelife vakfesini vakti dışında yapmalarına imkan verir niteliktedir.¹⁷³ Ancak, izdihamı erkekler için de geçerli bir mazeret olarak değerlendiren Hanefî fakihleri de vardır. Bu fakihlere göre izdihamdan dolayı vakfe yapmayan kişiye ceza gerekmez.¹⁷⁴ Çağdaş bazı alimlere göre, hukukî açıdan özür kabul edilen izdiham; gerçekleşmesi ve zarar vermesi galip zanna dayanan izdihamdır. Burada da erkek ile kadın, kuvvetli ile zayıf arasında fark yoktur. Çünkü bu izdiham, şeytan taşlamada yaşanabilecek hayati tehlike ile yakından ilgilidir.¹⁷⁵

Hanefî fakihlerince izdiham endişesi taşıyan kişinin Arafat sınırını geçmeden hac ibadetinin yürütülmesinden sorumlu kişiden (imam) önce Müzdelife'ye hareket edebileceği kabul edilmiştir ki, bu durum Müzdelife vakfesi ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte, izdihamın hukuken geçerli bir neden olarak dikkate alındığını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 10/15.

¹⁷⁰ Burhânuddîn Mahmûd b. Ahmed Abdilazîz el-Buhârî (ö. 616/1219), Hanefî fakihlerindendir. Nakilde bulunduğu eseri *el-Muhîtü'l-Burhânî* ve detaylı bilgi için bk. Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddîn el-Buhârî, *Türkiye Diyanet Vakfî İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/435-437.

¹⁷¹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/600. Aynı görüş için bk. Hâlid b. Abdullah el-Muslih, "ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük (*el-Hac ve'l-umre*)", *Mecelletü Câmi'ati'l-İmâm* 5, (Şevvâl 1428), 57-58.

¹⁷² İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/112.

¹⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/63; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/146.

¹⁷⁴ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/600.

¹⁷⁵ Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hac*, 434; Useymin, *Mecmû'u fetâvâ*, 82; İbn Abdullah, "ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük", 57-58.

¹⁷⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/145; Aynî, *el-Binâye*, 4/227; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/596

Günümüzde izdihamın en fazla yaşandığı yerlerden biri Müzdelife'dir. Can tehlikesi oluşması bağlamında kadın ile erkek arasında bir fark olmayacağı açıktır. Hz. Peygamber'in kadınlarla birlikte bazı çocukları da erkenden Müzdelife'den Mina'ya gönderdiği düşünülecek olursa, bu tedbirin gerekçesinin mutlak olarak kadınlarla ilgili olmayıp, izdiham sebebiyle oluşabilecek zararlar ilintili olduğu anlaşılmaktadır. Bizim de katıldığımız bu görüş, çağdaş bazı alimler tarafından da dile getirilmektedir.¹⁷⁷ Bu meyanda, günümüzde yaşanan yoğun kalabalık ve izdiham sebebiyle, meydana gelme ihtimali yüksek hayatî tehlikelerden dolayı Müzdelife'de geceleme sorumluluğunun düşeceği ve izdihamla ilgili tehlikelerden korunmak amacıyla gerekli tedbirlerin alınması gerektiği yönündeki görüş ve uyarıları da yerinde buluyoruz.¹⁷⁸

Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre de izdiham, Müzdelife vakfesinin ifasını etkileyen bir mazeret olarak görülmüştür.¹⁷⁹ Bu yaklaşıma göre, izdiham bir zorluk sebebidir, zorluk da kolaylığı beraberinde getirir.¹⁸⁰ Hz. Peygamber'in zayıf durumda olan kişilere geceden Mina'ya gitmeleri için izin vermesinin sebebi, izdiham ve buna bağlı oluşabilecek zararlardır.¹⁸¹

Mezhep imamlarının çoğunluğu yanında bazı çağdaş alimler de izdihamın mazeret olarak kabul edilmesi görüşündedirler.¹⁸² Bu düşüncede olan fakihlere göre zayıflık, yaşlılık, hastalık ve şişmanlık gibi sebepler yanında, şeytan taşlamada yaşanabilecek izdiham sebebiyle zarar görebilecek kişilerin, Arefe günü akşamı ile bayram sabahı güneşin doğuşu arasındaki bir vakitte Müzdelife'de vakfe yaparak, bunun mümkün olmaması halinde, bekleme yapmadan Mina'ya veya Mekke'de bulunan ikamet yerlerine gidebilecekleri ifade edilmektedir. Ancak, gücü yeten ve izdihamdan etkilenmeyecek kişilerin Hz. Peygamber'in uygulaması çerçevesinde bayram günü sabah namazını müteakip isfâr vaktine kadar vakfe yapmalarının ve güneş doğmadan Mina'ya hareket etmelerinin daha faziletli olduğu da dile getirilmektedir.¹⁸³

İzdiham konusunda çerçeveyi nispeten dar tutan bazı yaklaşımlar olmakla birlikte, fakihlerin çoğunluğu, izdiham sebebiyle Müzdelife vakfesinin vakti dışında yapılabileceği görüşündedir. Burada şöyle bir soru da akla gelebilir: Arafat'ta daha yoğun bir izdiham olduğu halde Arafat vakfesini terk etmek neden söz konusu değildir? Fukaha, bunun sebebinin Hz. Peygamber'in Müzdelife vakfesi için izin vermiş olmasıyla izah ederler. Arafat vakfesinin haccın bir rüknü olması, Müzdelife vakfesinin ise büyük çoğunluğun görüşüyle bir rükün olarak değerlendirilmemesi de bu hususta etkili olmuştur.¹⁸⁴

Bugünkü şartlarda, yaşanabilecek bazı olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla, Hz. Peygamber'in zayıf kişiler hakkındaki uygulamasından hareketle, Müzdelife vakfesinin Şâfiî ve Hanbelîlerde olduğu gibi gece yarısından sonra, yahut Mâlikî fakihlerinin görüşleri çerçevesinde akşam namazının vakti ile fecr-i sâdık

¹⁷⁷ Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hac*, 433; İbn Abdullah, "ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük", 57. Hadislerde geçen "insanlar gitmeden önce" ve "kalabalıktan önce" gibi ifadeler de izdiham korkusunu ima eder niteliktedir. Hadisler için bk. Buhârî, "Hac", 98; Dârimî, "Menâsik", 53; Nesâî, "Hac", 214.

¹⁷⁸ Ramîse, "el-Mekâsîdü's-Şer'iyye ve eserühâ alâ tetavvuri'l-fetvâ fi ahkâmî'l-mebît fi'l-Müzdelife", 130-131.

¹⁷⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/156; Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hac*, 431-432.

¹⁸⁰ Bakara, 2/286; Hac, 33/78. Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hac*, 432.

¹⁸¹ Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hac*, 431; Muhammed b. Sâlih Useymîn, *Mecmû'u fetâvâ* (Riyad: Dâru's-Süreyyâ, 2004), 23/82; Zeydan, *el-Mufassal*, 2/233.

¹⁸² Aynî, *el-Binâye*, 4/235; Şel'ân, *en-Nevâzil fi'l-hac*, 431; Zeydan, *el-Mufassal*, 2/232-233.

¹⁸³ Useymîn, *Mecmû'u fetâvâ*, 23/82-83; Zeydan, *el-Mufassal*, 2/233.

¹⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/112.

arasında uygun bir vakitte yapılabileceğini söylemek mümkündür.¹⁸⁵ Kuşkusuz burada amaç, izdihama dayalı oluşabilecek zararların ve can kayıplarının önüne geçmektir. Bu kanaate biz de katılmakla birlikte, günlük şartların doğru bir şekilde tespiti oldukça önemlidir. İbn Abidin'in dile getirdiği, Müzdelife'nin zamanla tamamen terk edilme endişesinin yerinde bir hassasiyet olduğu düşüncesindeyiz. Bu yüzden, belli bir planlama dahilinde, ilgili merciler tarafından düzenleme yapılması uygun olacaktır. Zira Hz. Peygamber'in, "*Hac menâsikini benden alın, benden gördüğünüz gibi yapın*"¹⁸⁶ buyruğu çerçevesinde hareket etmek ihtiyata uygun bir davranıştır.

Sonuç

Hac, birçok yönüyle meşakkatleri içinde barındıran bir ibadettir. Hz. Peygamber'in hac ibadetini yerine getirmek için Allah'tan kolaylık dilemesi bu zorluklara işaret eder niteliktedir. Hac ibadetinin farz olması ve yerine getirilebilmesi her şeyden önce "güç yetirebilme" ile doğrudan ilgilidir. "İtâatin, istitâati gerektirmesi" ibadetler alanında genel kuraldır. Bu yüzden "istitâat", haccın ifası bağlamında anahtar bir kavramdır. "*...Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*"¹⁸⁷ âyetinde ifade edilen "istitâat", genel olarak hac yolculuğu ve hacca gidip dönünceye kadar gerekli gıda temini olarak anlaşılabilir da hac menâsiki kapsamında yapılması gereken diğer ibadetlerle de yakından ilgilidir.

Günümüzde, hac ibadetine yönelik talebin fazla, ancak farklı sebeplere bağlı olarak hacı kabulünün sınırlı olduğu düşünülürse, gerek hacca gidebilme gerekse bu ibadeti fiilen yerine getirebilme bağlamında "istitâat" kavramının yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. İstitâatin her menâsik için kapsam ve sınırlarının belirlenmesi ise ayrı bir araştırma konudur.

Müzdelife'de vakfe yapmak, hac kapsamında yerine getirilen önemli ibadetlerden biridir. Vakti konusunda mezhepler arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte, İslam hukukçularının çoğunluğu, Müzdelife vakfesinin ifası gerekli bir vecibe olduğu ve geçerli bir mazeret olmadıkça, terk edilmesinin cezayı gerektirdiği görüşündedir.

Müzdelife'de geceleme haccın bir rüknü olarak değerlendiren sınırlı sayılabilecek görüşlere karşın, vacip veya sünnet kabul eden görüşler daha ağırlıklı bir konumdadır. Ortaya konan deliller çerçevesinde geceleme sünnet kabul eden görüşlere katılmaktayız.

İzdiham, genel anlamda hac ibadetinin usûlüne uygun şekilde yerine getirilmesini zorlaştıran bir engeldir. Yakın tarihi süreçte yaşanan izdihama dayalı ölümler düşünüldüğünde, hayati tehlikelere sebebiyet vermesi ihtimal dışı değildir. Hz. Peygamber'in eşi Sevde binti Zem'a başta olmak üzere mazeretleri sebebiyle bazı kişilerin geceden Mina'ya gitmelerine izin vermesinin sebebi izdihamdır.¹⁸⁸ Günümüzde 3 milyonu

¹⁸⁵ Tırabzon, *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, 206.

¹⁸⁶ Müslim, "Hac", 310.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/97. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/286.

¹⁸⁸ Zeydan, *el-Mufassal*, 2/234; İbn Abdullah, "ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük", 57.

aşan kişinin, Müzdelife’de belli saatler arasında vakfe yaptığı ve uygulama itibarıyla Müzdelife’de belli ülkeler için aynı mekanın tahsis edildiği düşünülecek olursa, Müzdelife’de geceleme ve fecr-i sâdıktan sonra vakfe yapmanın belli zorluklar taşıdığı açıktır.

Günümüzde izdiham, içinde barındırdığı zorluklar ve olası hayatî tehlike riski sebebiyle Müzdelife vakfesinin ifasında ve geclemede dikkate alınması gerekli bir mazerettir. Şeriat’ın gerçekleştirilmeyi hedeflediği kolaylık ve meşakkatin giderilmesi gayesiyle de uygun düşmektedir. Bu meyanda izdihamla ilintili hayatî tehlike ihtimalini, gerçek anlamda can tehlikesi mesabesinde değerlendiren ve izdiham halinde kolaylık ilkesiyle amel etmemeyi Şeriat’ın maksadına aykırı gören yaklaşımları da dikkat çekici bulmaktayız.¹⁸⁹

Konuyla ilgili araştırmalarımız sonucunda ulaştığımız kanaat çerçevesinde; zayıflar, hastalar, yaşlılar ve yürüme güçlüğü çekenler yanında, izdiham sebebiyle zarar görebilecek kişilerin de Hanbelî ve Şâfiî mezheplerinin görüşleri doğrultusunda gecenin yarısından sonra Mina’ya veya Mekke’deki ikametlerinin buldukları yerlere gidebilecekleri söylenebilir. İhtiyaç halinde, Müzdelife vakfesinin zamanı konusunda daha geniş bir yelpazeye sahip Mâlikî fakihlerinin görüşleri doğrultusunda, gece yarısını beklemeden Müzdelife vakfesini yapmaları da mümkündür. Bu konudaki takdirin, haccin emniyet ve gönül huzuru içinde yerine getirilebilmesi için her türlü tedbiri alma sorumluluğuyla da doğrudan ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygambere, veda haccında bir ibadeti önce veya sonra yapan kişilerin durumu sorulduğunda “güçlük yok” cevabını vermiştir.¹⁹⁰ Bu durum, yerleşik genel kural niteliğinde olan meşakkatin giderilmesi ve kolaylık prensibinin, hac ibadeti özelinde de geçerli olduğuna ilişkin ilkesel bir kabul olarak değerlendirilebilir.

Can emniyeti, İslam’ın korumayı amaç edindiği en öncelikli değerlerden biridir. Zorluğun giderilmesi nasların gerçekleştirilmeyi istediği temel bir gayedir.¹⁹¹ Her ibadet, özü itibarıyla bazı zorlukları taşıyor olsa da gaye, Allah’a kulluktur, maddî ve manevî arınmadır. Ancak, şartların gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi, keyfiliğe yer verilmemesi de oldukça önemlidir. İbadetlerde taabbüdîlik asıldır. Hz. Peygamber’in uygulaması doğrultusunda hareket edilmesi temel kuraldır. Meşakkat veya zaruret sebebiyle bunun sağlanamaması halinde, kolaylık ve ruhsat hükümlerinden istifade yoluna gidilebilecektir. Bunu yaparken “zaruretlere, miktarınca takdir olunur”¹⁹² kuralını gözetmek uygun olacaktır. Burada mezhep içi görüşler yanında, ihtiyaca göre farklı mezhep hükümlerinden de istifade edilebilir. Yönteme ilişkin farklılıklar olsa da özü itibarıyla aynı kaynaktan beslenen farklı mezhep görüşleriyle amel etmek, içinde birçok zorluğu barındıran hac ibadetinin ifasında sağlayacağı genişlik yanında, ibadetin huzur ve güven içinde ifa edilebilmesine de katkı sağlayacaktır. Kuşkusuz bu anlayış, ümmetin ihtilafının rahmet oluşu ve İslam’ın kolaylık prensibiyle de uygunluk arz etmektedir.

Kaynakça

¹⁸⁹ Ramîse, “el-Mekâsîdü’ş-Şer’iyye ve eserühâ alâ tetavvuri’l-fetvâ fi ahkâmi’l-mebât fi’l-Müzdelife”, 131, 134.

¹⁹⁰ İbn Mâce, “Menâsik”, 74.

¹⁹¹ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Makâsîdü’ş-Şer’i’l-İslâmiyye*, (Tunus: eş-Şerîketü’t-Tûnîsiyye, ts.), 124.

¹⁹² Mecelle, md. 22.

- Abdulazîz b. Bâz vd. *Fetâva'l-hacc ve'l-umre ve'z-ziyâre*. Haz. Muhammed b. Abdülazîz b. el-Müsnid. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen. *el-Meslekü'l-mütekassit bi'l-menseki'l-mütevassit*. Mekke: y.y., 1328.
- Arı, Abdüsselâm. "Müzdelife'de Yapılacak Görevler (Müzakere)", *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut. 284-287. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Ahmet. *Umdetü'l-kârî fi Şerhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *Şerhu'l-Înâye 'ala'l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, , 2. Basım, ts.
- Başnefer, Saîd b. Abdülkâdir. *el-Muğnî fi fıkhî'l-hacci ve'l-umre*. Beyrut: Dâru İbni'l-Hazm, 2003.
- Beroje, Sahip. "Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi" *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 951-974.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1985.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *Kitâbu'l-Fıkh ala'l-mezâhibi'l-erbaa*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.
- Çolak, Mücahit - Çınar, Murat. "İslâm Hukukunda Kolaylaştırma İlkesinin Haccın Rükünlerinde Günümüz Uygulaması". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/3 (Aralık 2018), 49-67.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı yayınları, 1992.
- Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-Kebîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Düsûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'd-düsûkî ala's-Şerhi'l-Kebîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Ebû Dâvûd, Hâfız Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Ensârî, Ebû Ya'lâ Muhammed b. Nizâmuddîn. *Fevâtihu'r-rahamût bi şerh-i Müsellemi's-sübût*. Mısır: el-Matbatü'l-Emîriyye, 1324.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. 4 Cilt. Medine: Şirketü'l-Medîne el-Münevvere, 2008.
- Gürkan, Menderes. "Vakfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/463-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Haddâd, Ebû Bekir b. Ali. *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat ve Matbaacılık, 1978.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlm-i usûli'l-fikh*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 7. Basım, 1984.

- Itr, Nüreddin. *el-Haccü ve'l-umre fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım 1404/1984.
- İbn Abdullah, Hâlid el-Muslih. “ez-Zihâm ve eseruhu fi'n-nüsük (el-Hac ve'l-umre)”. *Mecelletü Câmi'ati'l-İmâm* 5, (Şevvâl 1428), 1-95.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr 'ala'd-Dürri'l-Muhtâr*. thk. ve tlk. Hüsâmuddîn b. Muhammed Salih Ferfûr. 18 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 2000.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed Becâvî. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1987.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsidü's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Tunus: eş-Şerîketü't-Tûnîsiyye, ts.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhaneddîn İbrahim b. Ali. *İrşâdü's-sâlik ilâ ef'âli'l-menâsik*. thk. Muhammed b. el-Hâdî Ebü'l-Ecfân. Riyad: Mektebetü'l- 'Ubeykân, 2002.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bendârî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990.
- İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim. *Kitâbü'l-icmâ'*. thk. Abdulkadir Şener. Ankara: Gaye Matbaası, 1983.
- İbn Nüceym, Zeynü'l-Âbidîn b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 9. Basım, 1988.
- İbnü's-Sâatî, Muzafferuddîn Ahmed b. Ali b. Sa'leb. *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn fi'l-fikhil İslâmî*, Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Kal'acî, Muhammed Ravvâs- Kuneybî, Hâmid Sâdik. *Mu'cemü lügati'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1988.
- Karagöz, İsmail. “Müzdelife'de Yapılacak Görevler”, *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. 269-283. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-Şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- Arabiyye, 2. Basım, 1982.
- Keskin, Mehmet. *Şafii Fikhi*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2016.

- Kirmânî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mükrim b. Şa'bân. *el-Mesâlik fi'l-menâsik*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 2003.
- Kuhustânî, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmüddîn. *Câmi'u'r-rumûzi'r-rivâye fi şerhi muhtasari'l-Vikâye*, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2019.
- Kumaş, Ali. "Hac'da Karşılaşılan Bir Problem: Müzdelife Vakfesinin Zamanlaması". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 1878-1890.
- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Makdisî, Şemsüddîn Ebu'l-Ferec. *eş-Şerhu'l-kebîr alâ metni'l-Mukni'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta*, 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Merginânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekir. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. 4 Cilt. İstanbul: Dâru Kahramân, 1986.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'îli'l-Muhtâr*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.
- Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî ed-Dimeşkî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şüayb. *es-Sünen*, 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû'*. thk. ve tlk. Muhammed Necib Mutîî. 24 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *Kitâbu'l-îzâh fi'l-hacci ve'l-umre*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 2. Basım, 1414/1994.
- Öğüt, Salim. "Meş'ar-i Harâm". *Türkiye Diyanet Vakfî İslâm Ansiklopedisi*. 29/361. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ramîse, Ahmed Muhammed Ali vd.. "el-Mekâsîdü's-Şer'iyye ve eserühâ alâ tetavvuri'l-fetvâ fi ahkâmi'l-mebî't fi'l-Müzdelife". *Jurnal Fiqh* 15 (2018), 117-138.
- Sehnûn, İbn Saîd ed-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kubrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Şeker, Dursun Ali. "Müzdelife". *Türkiye Diyanet Vakfî İslâm Ansiklopedisi*. 32/239. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şel'ân, Ali b. Nâsır. *en-Nevâzil fi'l-hacc*. Riyâd: Dâru't-Tevhîd ve'n-Neşr, 2010.
- Şener, Mehmet. "Müzdelife", *Türkiye Diyanet Vakfî İslâm Ansiklopedisi*. 32/239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr şerh-u Münteka'l-Ahbâr min ehâdis-i seyyidi'l-ebâr*. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.

- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Fîrûzâbâdî. *el-Mühezzeb*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*. thk. ve tlk. Ali Muhammed Mu'avvad vd. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Şerhu meânî'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2013.
- Tırabzon, Abdullah. *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve. *es-Sünen*, 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmanî. *İ'lâû's-sünen*. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l'ulûmi'l-İslâmiyye, 1994.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), "TRT Haber", Erişim 8 Mayıs 2021. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/hacda-son-40-yilda-yasanan-facialar-205362.html/amp> (son güncelleme: 25 Eylül 2015 Cuma 14:56)
- Useymin, Muhammed b. Sâlih. *Mecmû'u fetâvâ*. Riyâd: Dâru's-Süreyyâ, 2004.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Burhâneddin el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Üneys, İbrahim vd.. *el-Mu'cemü'l-vesît*. 2 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Yüksel, Mukadder Arif. *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Câmi' fi'l-fikhi'l-İslâmî el-mufassal*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım, 2012.